

Bouwstenen voor de financiering van het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland

Paul Terwan

onderzoek & advies

Paul Terwan
onderzoek & advies

Bouwstenen voor de financiering van het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland

Rapport in opdracht van de Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei

Henk Kloen
Paul Terwan
Wouter Tolkamp
Erik van Well

Culemborg/Utrecht, oktober 2007

CLM 657 - 2007

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Kostenraming landschapsbeheer	3
2.1	Uitgangspunten voor kwantificering natuur- en landschapsdoelen	3
2.2	Inventarisatie van natuur- en landschapselementen en beschikbare budgetten	7
2.2.1	Begrenzingsplannen Eemland	7
2.2.2	Begrenzingsplan Arkemheen	8
2.2.3	Dijken en kaden	9
2.2.4	Waterlopen in agrarisch beheer	9
2.2.5	Schatting houtwallen en houtsingels	12
2.2.6	Erfbeplanting	12
2.2.7	Recreatieve wandelpaden	12
2.2.8	Cultuurhistorie	12
2.3	Benodigde en beschikbare middelen voor het beoogd landschapsbeheer	13
3	Verkenning inkomen melkveebedrijven	19
3.1	Bedrijfstypen in het Nationaal Landschap	19
3.2	Inkomenssituatie melkveehouderij Eemland	20
3.3	Verwacht effect van landschapsbeheer op inkomen	23
4	Andere stimulansen voor landschap en landbouw	25
4.1	Inkomsten uit andere vormen van verbreding	25
4.2	Meerwaarde uit primaire productie	27
4.3	Lastenverlichting	28
4.4	Vergunningverlening	29
4.5	Regionale grondbanken	29
4.6	Beoordeling: perspectieven voor Arkemheen-Eemland?	30
5	Kansen voor financiering en organisatievorm	33
5.1	Publieke middelen	33
5.2	Private middelen	37
5.3	Beoordeling publieke en private mogelijkheden	40
5.4	Naar een breed landschapsfonds?	40
6	Conclusies en aanbevelingen	43
	Bronnen	47
	Bijlage 1 Voorbeelden van grondbanken elders	49
	Bijlage 2 Regeling Bouwkavel op Maat (BOM+) in Limburg	50
	Bijlage 3 Rood-voor-groen in Midden-Delfland	51
	Bijlage 4 Voorbeelden van provinciale budgetten en pilots voor groene diensten	52

Bijlage 5	Voorbeelden van private sponsoring van natuur en landschap	54
Bijlage 6	Lijst deelnemers workshop en informanten	55

1 Inleiding

Achtergrond

De Eempolders en de oostelijk daarvan gelegen polder Arkemheen en Puttenpolder zijn alle open weidegebieden langs de Randmeerkust. Alle polders stonden vroeger onder invloed van de Zuiderzee met zijn getijdenwerking: Eemland als estuarium, de andere polders als krekengebieden. Die invloed is nog steeds duidelijk af te lezen aan het landschap. Vanwege de hoge landschappelijke en natuurwaarden zijn de polders recent aangewezen als Nationaal Landschap. Daarnaast zijn grote delen van het gebied aangewezen als beheersgebied en natuurgebied in het kader van het Programma Beheer. En vanwege zijn betekenis voor vogels (m.n. de overwinterende kleine zwaan) is Arkemheen aangewezen als Vogelrichtlijngebied.

Voor de toekomst van het gebied zijn alle pijlen gericht op het open en groen houden van het Nationaal Landschap. In de gebiedsvisie wordt de landbouw (met name de melkveehouderij) gezien als drager van het landschap en wordt een streefbeeld geschetst van een open graslandgebied met koeien in de wei en de bijbehorende natuurwaarden (weidevogels, overwinteraars, trekvogels, bloemrijke graslanden). Tegelijk wordt erkend dat de landbouw onder druk staat en dat er financiële impulsen nodig zijn om het zo gewaardeerde landschap in stand te houden en te versterken. Zo is het idee ontstaan om de perspectieven van een landschapsfonds te verkennen. Er bestaat reeds een landschapsfonds in Eemland, maar dat is nog bescheiden van opzet en betaalt voor incidentele projecten. De vraag is of een robuuster fonds, dat ook structurele financiering van het beheer kan bieden, haalbaar is. Aan CLM Onderzoek en Advies en Paul Terwan onderzoek & advies is gevraagd om een korte verkenning uit te voeren.

Vraagstelling

De vraagstelling van de verkenning luidt als volgt:

1. Hoe zijn landschapsdoelen te vertalen in arealen grondgebruik (met en zonder natuurfunctie), arealen lijnelementen en hoe is dit door te vertalen naar jaarlijkse kosten voor duurzaam beheer?
2. Welke typen landbouwbedrijven (grootte, economisch rendabele) zijn het beste in staat dit landschap te leveren, en is voor deze bedrijven voldoende inkomen te halen primair uit voedselproductie, aangevuld met inkomen uit beheer natuur en landschap?
3. Welke andere stimulansen kunnen een bijdrage leveren aan instandhouding van het landschap en landbouw? Te denken valt aan andere soorten diensten, indirecte financiering van landschap via bijv. streekproduct met meerwaarde, kredietverstrekking, niet-financiële instrumenten in de sfeer van grondbeleid (grondbank), vergunningverlening etc.
4. Welke manieren zijn er om landschapsbeheer te financieren en te organiseren? Is een speciaal pakket van groene diensten voor het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland nodig in relatie tot het gebiedsplan? Welke perspectieven bieden bestaande en nieuwe geldstromen, zowel publiek als privaat?
5. Welke concreet stappenplan is nodig om financiering en uitvoering dichterbij te brengen (start 2008)?

2 Kostenraming landschapsbeheer _____

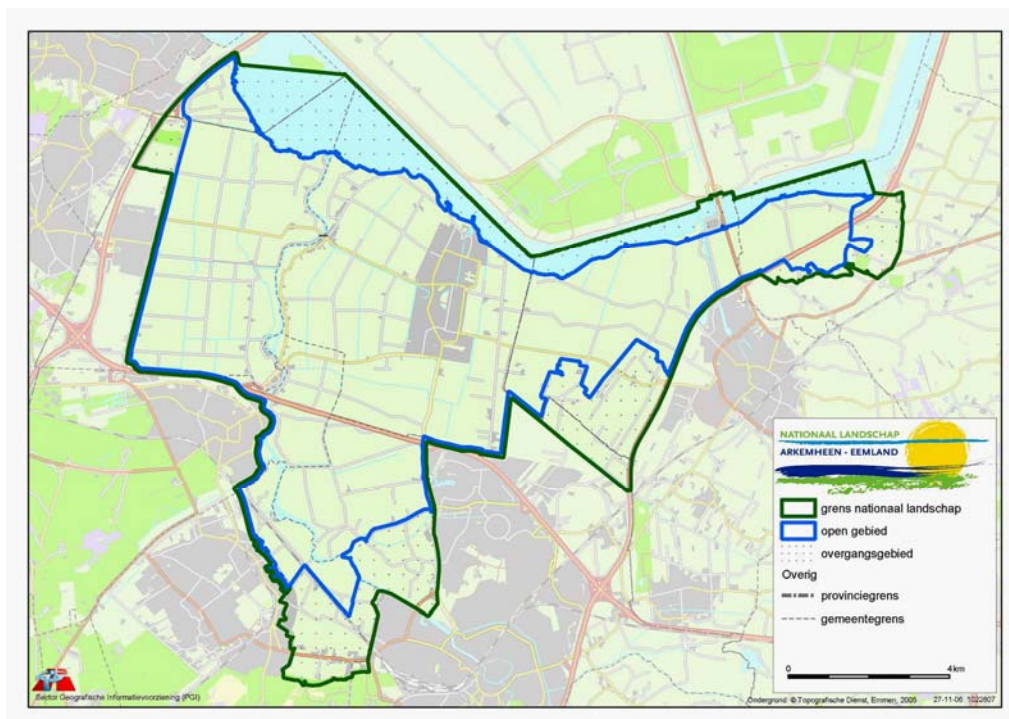
2.1 Uitgangspunten voor kwantificering natuur- en landschapsdoelen

Voor de kwantificering van de natuur- en landschapsdoelen is gebruik gemaakt van:

- de gebiedsvisie voor het Nationaal Landschap (definiëring 'kernkwaliteiten');
- de gebiedsplannen voor natuur en landschap van de betrokken provincies, die de doelen vertalen in begrenzings- en hectarequota voor toepassing van de overheidsregelingen voor natuur- en landschapsbeheer. Utrecht, waaronder Eemland valt, kent een apart beheersgebiedsplan (2004) en natuurgebiedsplan (2004). Gelderland, waaronder Arnhem valt, kent een integraal Gebiedsplan natuur en landschap (2006);
- het Landschapontwikkelingsplan (LOP) voor Eemland.

Buiten beschouwing zijn gelaten:

- open water. Het Nationaal Landschap omvat in het noorden ook grote delen van het Eemmeer en de Randmeren;
- bos en bospercelen binnen de grenzen van het Nationaal Landschap.

Figuur 1 Begrenzing van het Nationaal Landschap

Oppervlakte gebied

De totale oppervlakte van het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland (de buitenste, groene lijn in figuur 1) is ca. 12.500 ha (GIS-berekening Waterschap Vallei & Eem). In het gebied ligt een grote bebouwde kom van Bunschoten-Spakenburg van ca. 460 ha en stuk randmeer van ca. 1400 ha. Daarmee komt de landoppervlakte buitengebied op ca. 10.600 ha.

Door areaal woningen en infrastructuur te schatten, en het areaal natuur (begrensd in gebiedsnatuurplannen, geeft gewenste situatie 2015 weer) ook af te trekken, komen we op een schatting van 8.500 ha landbouwgrond.

Areaal buitengebied (land)	10.600
Areaal burgerwoningen, infrastructuur 10% =	1.060
Areaal natuur (volgens plan 2015)	1.050
Areaal landbouw	8.490

Kernkwaliteiten volgens de gebiedsvisie

1. Extreme openheid: rust, ruimte, openheid, vergezichten, lucht, donkerte, weilanden, ontbreken van bebouwing en begroeiing. Deze kernkwaliteit bevat voor ons weinig of geen aanknopingspunten voor operationalisering, behalve (indirect) via de weidevogels. omdat openheid voor hen een belangrijke factor is.

2. Slagenverkaveling:

- in Eemland: langgerekte percelen, vaste afstanden, slotenpatroon, ontginningssassen, lintbebouwing, herkenbare ontginningen;
- in Arkemheen: grillige, onregelmatige verkaveling met herkenbare oude veenontginningsrichting, kronkelende sloten en hoeven op terpen.

Deze kernkwaliteit komt neer op handhaving van bestaande kavel- en slotenpatronen. In regelingstechnische termen (SAN) is dit onderdeel van het pakket 'handhaven natuurlijke handicaps' (regeling probleemgebieden).

3. Veenweidekarakter:

- water: sloten, oude krekens, de Eem, dijken, hoog waterpeil, gemalen;
- inversielandschap (hoger gelegen oude krekens);
- herkenbare ontginning;
- grasland (hoog peil, veengrond, grondgebonden veehouderij, weidevogels, zwanen).

Deze kernkwaliteit biedt op verschillende manieren aanknopingspunten voor kwantificering en kapitalisering:

- voor de componenten ontginning en hoog waterpeil eveneens via de benadering van natuurlijke handicaps;
- via de landschapselementen-ingang (sloten, krekens / kreekruigen);
- weidevogels (zie hierna);
- overwinteraars etc. (kleine zwaan, kwalificerende soort voor Vogelrichtlijngebied Arkemheen; zie hierna).
- weidegang koeien: hoewel diverse studies uitwijzen dat beweiding bedrijfs-economisch voordeliger is dan opstallen, is de trend juist andersom. Opstallen is in ieder geval aantrekkelijk bij (a) grote koppels koeien en/of (b) een ongunstige verkaveling, c.q. een kleine huiskavel. Vanwege de verschillen per bedrijf is het lastig om een vergoeding te berekenen voor weidegang. Wij gaan hier niet nader op in. Er komen momenteel vanuit de markt (melkafzet) financiële prikkels om weidegang te stimuleren, maar de hoogte daarvan draagt nog niet substantieel bij aan het bedrijfsinkomen.

De volgende kernkwaliteiten laten we voor ons doel buiten beschouwing:

- de Zuiderzeehistorie. Deze is als zelfstandige factor niet goed te operationaliseren; hij komt indirect terug in de aspecten openheid en krekken;
- de Grebbelinie. Deze is weliswaar zeer kenmerkend, maar komt deels terug bij het dijkbeheer (§ 2.2.3). Over andere beheerkosten is weinig informatie voorhanden.

Kernkwaliteiten in slagenverkaveling (Eemland, links) en onregelmatige verkaveling door oude krekken (Arkemheen, rechts)

Kenmerkende lijnelementen, ontleend aan het LOP Eemland

Open slagenlandschap (polder)

1. natuurvriendelijk schonen en baggeren, slootkantenbeheer: vooral langs de EHS intensief en naar buiten toe minder intensieve inzet van agrarisch natuurbeheer. Prioriteit in de Noordpolder en Soester polder. in het polder- en slagenlandschap: vooral baggerprobleem, uitbaggeren en talud verbreden worden genoemd als oplossing;
2. natuurvriendelijke oevers weteringen in de polder (afgraven en inrichten als rietoever, waardedaling grond gecompenseerd) eventueel met struipaden;
3. laarzenpaden/klompenpaden/knuppelpaden over boerenland.

Overgangsgebied (ca 1.700 ha aan de zuidranden van het Nationaal Landschap)

1. natuurvriendelijk slootkantenbeheer: vooral langs de EHS intensief en naar buiten toe minder intensieve inzet van agrarisch natuurbeheer. in de overgangsgebieden op de zandgronden: afplaggen kanten, zomermaaien/ niet bemesten langs rand;
2. ecologisch bermbeheer;
3. natuurvriendelijk oeverbeheer;
4. erfbeplanting (toetsing beeldkwaliteit);
5. singels en houtwallen en (oprij)laanbeplanting (cultuurhistorie);
6. wandelpaden over boerenland.

Niet alle gebiedsorganisaties blijken natuurvriendelijke oevers tot de kernkwaliteiten van het gebied te rekenen. Dat water en oevers daartoe behoren staat buiten kijf, maar de specifieke inrichtingssituatie van natuurvriendelijke oevers en de

mogelijke extra beleidsmatige vraag hiernaar vanuit de wateropgave en de Kader Richtlijn Water, geven aan deze oevers een status aparte. We hebben ze daarom wel in de berekening van de beheerkosten meegenomen, juist ook omdat het beheer van zulke oevers financieel vaak niet goed is gedekt.

In onderstaande tabel staat samengevat hoe wij de kernkwaliteiten hebben doorvertaald in natuur- en landschapselementen die beheer vergen om het landschap in stand te houden en te ontwikkelen. Gezien die kernkwaliteit moge duidelijk zijn dat het niet alleen om lijnen gaat waaraan in landschapstermen het eerste wordt gedacht, maar ook heel nadrukkelijk om de vlakken, de graslanden.

In § 2.2 geven we een inventarisatie van het gewenste beheer voor deze landschapselementen en een inventarisatie van regelingen die hiervoor al beschikbaar zijn. Voor SAN en SN doen we dit apart voor Eemland en Arkemheen. Probleem is dat ons van de landbouw- en natuurgrond binnen de grenzen van het Nationaal Landschap geen exacte oppervlakte bekend is. Wij schatten die (zie ook hierna) op 8.500 ha, waarvan 6.000 in Eemland en 2.500 in Arkemheen.

In § 2.3 vatten we dit samen in een financieel overzicht van beschikbare middelen en gewenste middelen.

Tabel 1 Operationalisering van de kernkwaliteiten

kernkwaliteiten	vlakvormige elementen	lijn- en puntvormige elementen
<i>open slagenlandschap</i>		
openheid	weidevogelgebied (SAN/SN)	
Veenweide karakter	botanisch grasland (SAN/SN)	dijken en kaden
	ganzen en smientengebied (SAN en vogelrichtlijn)	natuurvriendelijke oevers en weteringen
	kleine natte natuur (SN)	
slagenverkaveling	probleemgebied (natuurlijke handicap)	sloten
		sloot-/kruidenranden
<i>overgangsgebied</i>		
		bermen
		sloten
		sloot/kruidenranden
		singels en houtwallen
		wandelpaden
		(boeren)erven
		cultuurhistorische bouwwerken

2.2 Inventarisatie van natuur- en landschapselementen en beschikbare budgetten

2.2.1 Begrenzingsplannen Eemland

We rekenen voor het deel van Eemland dat binnen de begrenzing van het Nationaal Landschap ligt, met een oppervlakte van 6.000 ha cultuurgrond. Relevant zijn hier:

- a. Begrenzing probleemgebied (beheersgebiedsplan): 3.353 ha. Een groot deel van de Eempolders is begrensd, behalve de natuurgebieden en de (rest van de) gronden in het V-vormige stuk tussen Eemdijk, zomerdijk en randmeerkust.
- b. Begrenzing weidevogelgebied: hiervoor heeft het beheersgebiedsplan 750 ha in petto, die door vrijwel de hele polder mag worden gecontracteerd ('ruime jas'). Omdat de hectares met louter nestbescherming in het quotum meetellen voor veel minder dan 1 ha, kan het quotum over een veel grotere oppervlakte worden uitgesmeerd. Ter vergelijking: in 2006 was er via agrarische natuurvereniging Ark- en Eemlandschap 2.552 ha weidevogelbeheer gecontracteerd. Ook het natuurgebied heeft deels een weidevogeldoelstelling (zie punt f).
- c. Begrenzing botanische kwaliteiten in perceelsranden / slootkanten / oevers: hiervoor heeft het beheersgebiedsplan 30 ha in petto. Dit quotum was in 2006 zelfs al iets overschreden (38,5 ha onder contract).
- d. Ondanks de betekenis (actueel en beoogd) voor overwinteraars heeft de provincie in Eemland geen foerageergebied voor ganzen en smienten aangewezen. Reden is een (uit onderzoek gebleken) gebrek aan draagvlak onder de agrariers. Dit draagvlakprobleem heeft vooral met de vormgeving van de vergoedingsregeling te maken, maar doet niet af aan de betekenis van het gebied voor overwinteraars.
- e. In Eemland zijn alle landschapspakketten uit de SAN (beheersgebied) en de SN (natuurgebied) opengesteld, en wel over de hele oppervlakte. Daarnaast is voor landschapselementen de provinciale subsidieregeling voor kleine landschapselementen van kracht. Aan landschapselementen is een aparte paragraaf gewijd.
- f. Het natuurgebiedsplan begrenst gebieden met een hoofdfunctie natuur. Het gaat om 836 ha, waarvan 120 ha bestaande natuur, 612 ha nieuwe natuur en 93 ha ecologische verbindingen. Van de totale oppervlakte ligt ca 800 ha binnen de grenzen van het Nationaal Landschap. Laten we open water en bos achterwege, dan resteert een kleine 700 ha. Deze bestaat grofweg uit (tabel 2):
 - grote weidevogelgebieden ('kemphaangrasland) in de Noordpolder te Veld en de Polder Zeldert;
 - een groot aantal kleinere gebieden langs de Eem en de zomerdijk die grotendeels 'natte natuur' als doel hebben (rietland, ruigte, plas en ven), maar deels ook droger bloemrijk grasland.

Tabel 2 Begrensde natuurgebieden in het Eemlandse deel van het Nationaal Landschap (excl. bos en open water)

doeltype	bestaande natuur (ha)	nieuwe natuur (ha)	ecol. verbinding (ha)	totaal (ha)
rietland en ruigte	13	51	26	90
nat schraalgrasland	4	136	35	175
bloemrijk grasland	-	94	23	117
kemphaangrasland	3	307	-	310
totaal	20	588	84	692

2.2.2 Begrenzingsplan Arkemheen

Handicap bij de verschillende begrenzings van Arkemheen is dat de provincie Gelderland een interactieve begrenzingskaart op Internet aanbiedt, die per deelgebiedje laat zien wat het natuurdoel en de oppervlakte is. Die informatie is hieronder (zie ook tabel 3) zo goed mogelijk gebundeld:

1. Ongeveer het gehele vogelrichtlijngebied (1.445 ha) is begrensd als probleemgebied.
2. Er zijn twee gebieden begrensd als foerageergebied voor overwinterende ganzen en smienten: een gebied van 268 ha in de polder Arkemheen en een gebied van 240 ha in de Putterpolder. In totaal dus 508 ha.
3. Er is 354 ha begrensd als 'nieuwe natuur', een groot blok (bijna 300 ha) in Arkemheen, een kleiner blok in de Putterpolder. Hier gelden vooral weidevogel-doelen (333 ha) en deels doelen in de sfeer van 'natte natuur' (zie tabel 3).
4. De Randmeerdijk zelf is echter buiten de begrenzing gelaten; de buitendijkse oppervlakte (m.n. rietlanden en open water) is wel begrensd, maar voor het doel van deze notitie niet meegenomen. Hier loopt ook een ecologische verbindingzone met rijksfinanciering, waarvan de natuurdoelen waarschijnlijk botanisch (natte natuur) zijn.
5. Ruim 1.400 ha is begrensd als 'zoekgebied agrarisch natuurbeheer'. Het natuurdoel is hier vooral weidevogels (1.344 ha) en voor een deel botanisch (randen en zomen). In een belangrijk deel hiervan geldt een realisatietaakstelling van meer dan 50% van de oppervlakte, in een klein deel geldt een taakstelling van tussen de 10 en 50%. Hieruit is dus nauwelijks een hectarequotum te berekenen. Een heel grove manier van rekenen komt uit op 830 ha (een gemiddeld realiseringspercentage van 59%):
 - 850 ha x taakstelling van gemiddeld 75% = 638 ha;
 - 550 ha x taakstelling van gemiddeld 35% = 192 ha.
6. In het gehele gebied van 2.000 ha, dus inclusief de overgangzone, kunnen landschapspakketten worden gesloten. In het 'zoekgebied landschap' geldt een taakstelling van 92 ha, waarvan 80 ha (elementen passend bij) veenontginningslandschap en polderlandschap.

Tabel 3 Natuur- en landschapsdoelen en -begrenzings volgens de interactieve begrenzingskaart van Gelderland (excl. open water en bos)

type begrenzing en natuurdoel	begrensde oppervlakte (ha)
<u>Nieuwe natuur</u>	
- rijk weidevogelgrasland	333
- natte natuur (rietmoeras, moeras, stroomdalgrasland, bloemrijk grasland)	21
<u>Zoekgebied natuur</u>	
- rijk weidevogelgrasland	1.344
- randen en zomen (botanisch)	67
<u>Zoekgebied landschap</u>	
- besloten veenontginningslandschap	68
- polderlandschap	12

Tabel 4 Hectarequota begrenzingsplannen Eemland en Arkemheen (excl. landschap)

doeltype	Eemland (ha)	Arkemheen* (ha)	totaal (ha)
'probleemgebied'	3.353	1.445	4.798
weidevogelgrasland	1.060	1.126	2.186
botanisch beheer (grasland+oevers)	322	40	362
natte natuur	90	21	111
opvanggebied wintergasten	-	508	508

* Voor Arkemheen is in het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer gerekend met een gemiddeld realiseringspercentage van 59%.

2.2.3 Dijken en kaden

In Eemland en Arkemheen wordt een groot deel van de dijken en kaden (en worden nog enkele andere terreinen) beheerd door twee schaapherders met kudden. Binnen de grenzen van het Nationaal Landschap gaat het om 18 ha Randmeerdijk in Arkemheen en 23 ha dijken en kaden in Eemland. De oppervlakte in Arkemheen maakt geen onderdeel uit van het begrenzingsplan (deze komt dus bovenop de eerder genoemde getallen), die in Eemland grotendeels wel. De kosten van dit beheer zijn gemiddeld ca € 1.000,- per ha. De financiering is divers: het waterschap Vallei & Eem betaalt een groot deel, in Eemland wordt daarnaast een deel door provincie en Natuurmonumenten betaald. In Eemland is dus geen sprake van extra hectares, maar wel van enigszins afwijkende beheerkosten.

De huidige kosten van het agrarisch beheer van dijken en kaden (bovenop het reguliere beheer, waarvan we hier verder geen inschatting maken) bedragen dus ongeveer € 41.000,-. De verwachting is dat vraag naar botanisch beheer van dijken en kaden zal toenemen (Terwan & Guldemond 2005), maar het is onduidelijk op welke termijn dit realiteit zal worden. Daarom nemen we vooralsnog geen extra kosten hiervoor op in de berekening.

2.2.4 Waterlopen in agrarisch beheer

De vele waterlopen in het Nationaal Landschap bepalen in sterke mate de gebiedskwaliteit. De bijdrage van waterlopen aan de gebiedskwaliteit kan worden versterkt door:

- natuurvriendelijk beheer van de slootkanten;
- aanleg en beheer van natuurvriendelijke oevers (ook wel plasbermen of ter-rastaluds genoemd);
- stimuleren van 'levende sloten' door voldoende waterdiepte.

Volgens opgaven van Waterschap Vallei en Eem is de lengte aan waterlopen volgens de Top 10-vectorkaart:

- primaire watergang (onderhoud waterschap)	ca.	190 km
- secundaire en tertiaire watergangen met schouw	ca.	1.830 km
- watergangen zonder schouw (m.n. in overgangsgebied)	ca.	180 km

Totaal	ca.	2.200 km
--------	-----	----------

Kosten van natuurvriendelijk beheer

In de landinrichting Eemland is natuurgerichte inrichting van weteningen niet van de grond gekomen, het plan is nu in uitvoering via de Reconstructie. We gaan er van uit dat het waterschap middelen heeft voor voortzetting van beheer van natuurvriendelijk ingerichte oevers langs primaire watergangen. Voor natuurvriendelijk beheer van secundaire (schouwplichtige) watergangen zal - als dit al wordt nastreeft - aanvullend budget moeten komen. Maar omdat de ambitie hiertoe onzeker is (het is overigens wel één van de speerpunten van de Innovatiegroepen Ons Eemland), nemen we deze extra kosten voorlopig niet mee. De watergangen zonder schouw zijn van geringe betekenis om extra beheersmaatregelen voor te ontwikkelen. Ze mogen overigens niet gedempt worden of langzaam verdwijnen.

De bijdrage van sloten aan landschapskwaliteit kan worden versterkt door natuurvriendelijk beheer. In een experiment in de Breepolders om de schouw los te laten, is gebleken dat de natuurwaarde kan worden vergroot door (meded. Schoutens, Waterschap Vallei & Eem):

1. sloten één keer per 1-3 jaar te schonen;
2. ook de graslandranden natuurvriendelijk te beheren;
3. de sloot op diepte te houden met baggeren/verbreden;
4. zorgen voor voldoende hoog waterpeil.

ad 1 Maatregel 1 is uit te voeren zonder toename van kosten, dus daarmee rekenen we verder niet.

ad 2. Voor slootkantenbeheer is een SAN-vergoeding mogelijk. Vaak wordt het beheer over maar 1 meter breedte toegepast. Als een bredere strook wenselijk is, brengt deze extra kosten met zich mee. We gaan voor de berekening uit van een strook van 2 meter breed langs 50% van alle sloten: 915 km sloot x 2 m = 183 ha slootkant. Hiervan wordt ca 100 'gedekt' door de gebiedsplannen. Er is dus ca 80 ha à € 1.000,- = € 80.000,- extra nodig.

ad 3. Voor sloten op meer kleiige grond, ca. 75% van het oppervlak van het gebied kan de natuurwaarde worden vergroot door de sloten te verbreden. Hiervoor is weinig animo tot nu toe, maar misschien kan het experiment van de provincie Utrecht om waardedaling van de grondwaarde van landschapselementen te vergoeden, een stimulans zijn. Door verbreding van de sloot (hetgeen als blijvende maatregel kan worden gezien) gaat voor de boer land verloren. In dat geval is er geen sprake van waardedaling van de grond, maar van verlies van grond, waarbij in principe de hele grondprijs vergoed zou moeten worden wil het aantrekkelijk worden. Omdat wenselijkheid en draagvlak vooralsnog onzeker zijn, laten we eventuele kosten hiervan nu buiten beschouwing.

ad 4. Het peilbesluit is nu twee jaar oud, en als compromis bereikt. Het waterschap vermoedt dat ca. 50% van de boeren wel een hoger peil zou willen, ca. 50% een lager. Over 4 jaar zal opnieuw een peilbesluit worden genomen. Te overwegen is meer peilvakken in te stellen waar onderbemaling, onder een verhoogd peil mogelijk is. Verhoging van het peil kan ook positief zijn voor weide- en watervogels.

Kosten van natuurvriendelijke oevers

Aanleg van natuurvriendelijke oevers (NVO's) staat sterk in de belangstelling. Hierbij wordt door grondverzet een 'plasberm' (een verlaagd talud) aangelegd, waardoor het talud wordt verdeeld in een droog en een nat deel. Steeds meer waterschappen gaan hiertoe over, met name in hoofdwatergangen, maar steeds vaker ook in secundaire (agrarische) watergangen. NVO's dienen namelijk meer doelen

tegelijk: in het moerasdeel kan waardevolle natuur ontstaan, de waterkwaliteit kan verbeteren en het waterbergend vermogen wordt vergroot. Voor dat laatste ligt er in het Nationaal Landschap geen taakstelling, voor de twee andere doelen is wel belangstelling, mede vanuit de Kaderrichtlijn Water.

Omdat het nog ongewis is welke taakstelling er precies komt, hanteren we hier eigen aannames, die echter sterk de totale kosten bepalen:

- a. wat betreft de lengte aan NVO's gaan we uit van 5% van de secundaire en tertiaire waterlopen, ofwel 90 km;
- b. wat betreft de beheerkosten gaan we uit van € 5,- per meter. Deze relatief hoge prijs is gebaseerd op complex beheer met een raster langs de oever (dat moet worden onderhouden en bij maaien van de oever moet worden verplaatst) en apart beheer (maaien en afvoeren) van de droge en natte delen van het talud. Voor dergelijke kleine oppervlakten gelden hoge aan- en afrijtijden (transport van materieel). De beheerkosten lopen - afhankelijk van het type oever - sterk uiteen: in Midden-Delfland betaalt het waterschap de agrariërs € 7,50 à 9,- per m (Schaafsma e.a. 2007), als het talud kan worden meegemaaid met de rest van het grasland zijn de kosten berekend op slechts € 0,18 per m (Van Well & Kloen 2006).

Bij deze aannames komen de totale beheerkosten op € 450.000,- per jaar. We gaan ervan uit dat deze in secundaire watergangen niet zijn gedekt door het waterschap. Uit het Programma Beheer kan met enige creativiteit (toepassing van de pakketten voor raster en kruidenrijke zoom, maar de pakketten passen niet echt goed) een bedrag van ca € 1,- per m worden gefinancierd (Schaafsma e.a. 2007). Daarmee zou - als het gebied niet al over zijn hectarequotum voor botanisch beheer is - een bedrag van € 90.000,- zijn gedekt.

Kosten van baggerwerk

Volgens Landschapsbeheer Utrecht is het daarnaast wenselijk om een stimulans op baggeren te zetten, want de praktijk is dat dit niet gebeurt hoewel de boer er ook direct voordeel van kan hebben (betere waterafvoer, betere waterkwaliteit voor vee). Ook het waterschap kan voordeel hebben, omdat ondiepe, droogvallende sloten enorm verhoogde fosfaatafvoer kunnen opleveren. Baggeren is vooral van belang op de veengronden, ca. 25% van het oppervlak van het gebied, dus ca. 460 km slootlengte. Er loopt een experiment waaraan kosten kunnen worden ontleend. Proefbedrijf Zegveld heeft enkele jaren geleden aangegeven dat de loonwerker voor een kilometer baggeren met de baggerpomp ongeveer € 90,- rekent. Als we voor de kostenberekening uitgaan van een baggerfrequentie van eens per 6 jaar tegen kostprijs, wordt jaarlijks ca. 80 km gebaggerd tegen € 90,- per km vergoeding. De kosten komen daarmee op € 7.200,- per jaar. Mogelijk kunnen de kosten omlaag door het baggeren in eigen beheer te doen. In West-Nederland liep in 2006 een proefproject waarbij diverse agrarische natuurverenigingen betrokken waren. In dat project werd een subsidie verleend op baggeren van € 30,- per strekkende kilometer.

Samenvattend

Samenvattend zijn de jaarlijkse extra kosten voor waterlopen berekend op:

- € 80.000,- voor slootkantbeheer. Deze zijn meegenomen onder de kosten van botanisch beheer;
- € 450.000,- voor beheer van natuurvriendelijke oevers;
- € 7.200,- voor baggerwerk.

2.2.5 Schatting houtwallen en houtsingels

In de overgangsgebieden is volgens Landschapsbeheer Utrecht tussen de 3 en 6% aan houtige elementen aanwezig. Om de kwaliteit te verbeteren zou een doelstelling van 6% voor deze gebieden goed zijn. Vergoedingen zijn vooral mogelijk via de provinciale landschapsregelingen, die ca. 75% van de aanbestedingskosten vergoeden. Als de boer het werk zelf doet, kan dit wat bijdragen aan zijn inkomen. Geschatte kosten: de oppervlakte overgangsgebied is geschat op ca. 1700 ha. Als daarvan maximaal 6% uit houtige elementen bestaat, is dat 102 ha. Bij een vergoeding van € 687,- per ha (Programma Beheer) komen we op een bedrag van € 70.000,-. We gaan ervan uit dat deze kosten in principe zijn gedekt door bestaande subsidieregelingen.

2.2.6 Erfbeplanting

Op basis van de aantallen bedrijven en een schatting van het aandeel niet-agrarisch gebruikte boerderijen schatten we het aantal erven in het Nationaal Landschap op 500. Aangezien erfbeplanting alleen een kernkwaliteit is in de overgangsgebieden (1.700 ha ofwel 20% van de totale gebiedsoppervlakte), zou het aantal erven daarmee op 100 komen. Maar omdat hier de gemiddelde bedrijfsomvang geringer is, gaan we uit van ca 150 erven.

Voor aanleg en verbetering van erfbeplanting lopen vaak aparte acties van de provinciale stichtingen Landschapsbeheer. Voor het onderhoud daarvan zijn - behalve als het om een boomgaard gaat - meestal geen subsidies. We rekenen het onderhoud mee als het gaat om substantiële beplanting (gem. 0,25 ha) en verrekenen dat tegen de kosten van houtopstanden (€ 687,- per ha). De kosten worden dan $150 \text{ erven} \times 0,25 \text{ ha} \times € 687,- = € 25.762,-$.

2.2.7 Recreatieve wandelpaden

Hierbij denken we in dit gebied aan laarzenpaden/klompenpaden/knuppelpaden over boerenland. Er zijn nu in het Nationaal Landschap 4 paden aangelegd, Stichting Landschapsfonds Eem en Vallei streeft ca. 50 km pad na, waarvan 30 km over boerenland (mondelinge mededeling Bart Pijnenburg). Er wordt met contracten gewerkt van 2-3 jaar voor onderhoud, voor € 0,80/m/j. Kosten voor 30 km: $30.000 \times € 0,80 = € 24.000,-$. Er zijn nog extra kosten voor een coördinator van de wandelpaden, en 10% van de aanlegkosten voor vervanging van materialen.

Van het benodigde bedrag is een deel gedekt vanuit de landelijke regeling voor boerenlandpaden (vergoeding € 0,45 per m per jaar); we gaan er gemakshalve van uit dat dit voor de hele 30 km zal gelden.

2.2.8 Cultuurhistorie

De polders Eemland en Arkenheem zijn van oorsprong kustgebieden. Slechts 75 jaar geleden diende het open landschap als een buffer voor het achterland. Dijken, terpen, sluizen, (stoom)gemalen en oude bebouwingskernen zoals Spakenburg met de vissershaven herinneren nog aan de tijd dat de Zuiderzee zich liet gelden.

De polders hebben een specifieke verkaveling wat ontstaan is tijdens de ontginning van het veengebied. In Eemland is er de slagenverkaveling met langgerekte smalle weilanden tussen de vele sloten. Ook de lintbebouwing verwijst naar deze manier van ontginnen van het veen. In Arkenheem is de ontginningsverkaveling door

kreken en riviertjes grilliger dan in Eemland. Hier zijn de boerderijen oorspronkelijk gebouwd op kleine terpen.

Ook het stroomgebied van de Eem werd sinds de 13^e eeuw ontgonnen. Het ontginningsspatroon nog steeds terug te vinden in het landschap.

Door het Nationaal Landschap liep langs de Eem de Grebbelinie een verdedigingswerk dat stamt uit de 18^e eeuw. In WOII is de linie deels heringericht en gebruikt door de Duitsers. Polder Eemland heeft gefunctioneerd als een groot inundatieveld. De dijken langs de Eem dienden als verdediging met betonnen verdedigingswerken, aarden en stenen wallen plus de waterlopen met stuwen en sluisen. De Grebbelinie wordt als geheel liggend tussen Wageningen en Spakenburg beschermd (Nationaal Landschap Arkenheem Eemland, 2007).

Veel van deze elementen worden reeds onderhouden en beschermd. Daarom nemen we ze niet mee in de kostenberekening.

2.3 Benodigde en beschikbare middelen voor het beoogd landschapsbeheer

We maken hier een grove berekening van het budget dat voor deze doelen nodig is en welke deel daarvan nu financieel is gedekt door bestaande regelingen (m.n. Programma Beheer). Daarbij rekenen we met de volgende aannamen:

1. We rekenen voorlopig met de bedragen zoals het Programma Beheer, c.q. de catalogus groenblauwe diensten die in petto heeft, behalve voor de natuurlijke handicaps (zie punt 3). Dat wil overigens niet zeggen dat de overige bedragen toereikend zijn.
2. Zowel in Eemland als in Arkemheen werken de gebiedsplannen met 'zoekgebieden' of 'ruime jas' gebieden, gebieden die als geheel een bepaalde natuurdoelstelling hebben, maar waar een kleiner 'hectarequotum' aan betaald beheer beschikbaar is. We zijn er vooralsnog van uitgegaan dat deze hectarequota toereikend zijn om de natuurdoelen te realiseren.
3. Hoewel ook Eemland van belang is voor overwinterende vogels, hebben we hieraan geen kosten toegerekend. Reden is het gebrek aan draagvlak in het gebied. Omdat dit is ingegeven door de huidige pakketvoorwaarden en -vergoedingen, is het echter goed denkbaar dat hierin bij andere voorwaarden en vergoedingen verandering komt. We hebben op dit moment echter te weinig aanknopingspunten voor een berekening.
4. Waar het gaat om de toepassing van SAN en SN berekenen we op twee onderdelen een verschil tussen de benodigde en de beschikbare middelen:
 - a. de oppervlakte 'handhaven natuurlijke handicaps', of liever "handhaven landschappelijk karakter'. De oppervlakte waarvoor dit aan de orde is, berekenen we op 6.500 ha in plaats van de huidige 4.800 ha. Daartoe hebben we de gehele oppervlakte landbouwgrond (8.500 ha) verminderd met de oppervlakte overgangsgebied (geschat op 2.000 ha), waar het landschappelijk karakter sterker is gelegen in de aanwezigheid van beplantingen. Ook hanteren we een hogere benodigde ha-vergoeding (€ 250,- per

- ha) dan de overheid nu in petto heeft (€ 94,- per ha) - zie punt 5 voor de onderbouwing hiervan;
- b. de gemiddelde vergoeding voor weidevogelbeheer. Deze bedraagt nu voor de SAN-contracten in Eemland ca € 135,- per ha (Jaarverslag 2006 Ark & Eemland), maar moet worden omgerekend naar een gemiddelde per ha hectarequotum en dus met een factor x worden vermenigvuldigd. Voor het SN-pakket kempaangrasland is de vergoeding ca € 450,- per ha. Volgens de gebiedspartijen zijn er echter twee factoren waarom voor de doelmatig weidevogelbeheer met een hogere vergoeding moet worden gerekend:
- het beheer moet effectiever worden Dit zal leiden tot gebiedsmozaïeken met per saldo wat duurdere vormen van beheer;
 - wil er (met name in Eemland) voldoende deelname zijn voor een doelmatig beheer (aaneengeslotenheid), dan zal de vergoeding voor agrariërs meer marktconform (en dus hoger) moeten zijn.
- Volgens de gebiedspartijen een overall-gemiddelde van € 550,- per ha realistisch. Dit bedrag ligt in de buurt van de ha-bedragen die volgens het Actieprogramma Weidevogels 'Een rijk weidevogellandschap' (2006) nodig zijn voor verbeterd weidevogelbeheer.
5. Welke vergoeding moeten we in het Nationaal Landschap toerekenen aan het handhaven van het landschap in zijn huidige verschijningsvorm? In Eemland gaat het daarbij vooral om lange smalle percelen met veel sloten, in Arkemheen om onregelmatige perceelsvormen door oude kreekruigen, in beide gebieden (maar in de toekomst vooral in Arkemheen) om een relatief hoog waterpeil en koeien in de wei. Kijken we naar de afzonderlijke elementen, dan kunnen we de vergoeding als volgt opzetten:
- waterpeil: zoals blijkt uit tabel 4, bedraagt de opbrengstdepressie door een hoog waterpeil in financiële termen al snel € 150,- à 300,- per ha. Het ministerie van LNV houdt in het POP-2 voor 'diepe veenweidegebieden' een gemiddelde opbrengstdepressie (en dus maximale vergoeding) van € 150,- per ha aan (waarvan LNV zelf € 94,- betaalt). Dat bedrag is tegelijk het maximum dat de EU-Verordening Plattelandsontwikkeling voor dit type probleemgebieden (niet-berggebieden) toestaat;
 - omgekeerd hebben we op hoog gelegen kreekruigen te maken met opbrengstdepressie door droogteschade, die financieel gezien vergelijkbaar kan zijn met die door een hoog peil;
 - zeer langgerekte percelen (Eemland) of percelen met een onregelmatige vorm (Arkemheen) hebben relatief hoge bewerkingskosten tot gevolg. Als we er van uitgaan dat de bewerkingskosten van een hectare tussen € 600,- en 800,- liggen, hebben we het bij 10-15% hogere bewerkingskosten in financiële termen al snel over ca € 100,- per ha;
- Al met al lijkt een gemiddelde vergoeding van € 250,- per ha (waarvan € 150,- voor waterpeil en € 100,- voor extra bewerkingskosten) een redelijke aanname. Daarbij zullen er bovendien verschillen zijn tussen Eemland (strokenverkaveling) en Arkemheen (onregelmatige verkaveling, kreekruigen, wat hoger peil), maar die kunnen we in dit bestek niet becijferen.

Tabel 4 Opbrengstderving door natschade en droogteschade op veengrond en op klei-op-veengrond

	veengrond		klei-op-veengrond	
	derving	financieel	derving	financieel
<i>'Natschade'</i>				
Grondwatertrap II	23%	€ 341,-	20%	€ 296,-
Grondwatertrap II*	13%	€ 193,-	10%	€ 148,-
Grondwatertrap III	18%	€ 267,-	16%	€ 237,-
<i>Droogteschade</i>				
Grondwatertrap V	19%	€ 282,-	16%	€ 237,-
Grondwatertrap V*	15%	€ 222,-	14%	€ 207,-

6. Om het met de verschillende vormen van beheer niet te ingewikkeld te maken, werken we met gemiddelden voor een bepaald beheertype:
- voor weidevogelbeheer rekenen we zoals gezegd met een gemiddeld bedrag (SAN en SN) van € 550,- per ha (mix van lichtere en zwaardere pakketten);
 - voor botanisch beheer (SAN en SN, randen en 'volvelds', droge en natte graslanden) rekenen we met een gemiddelde van € 1.000,- per ha;
 - voor 'natte natuur' (riet, plassen etc.) rekenen we met een SN-gemiddelde van € 500,- per ha (pakketten soortenrijke plas en rietzoom);
 - voor natuurlijke handicaps rekenen we zoals gezegd met een bedrag van € 250,- per ha;
 - voor foerageergebieden voor overwinteraars rekenen we met € 140,- per ha (huidige vergoeding graslandpakket).
7. Voor kosten van lijn- en puntvormige elementen zijn ruwe inschattingen gemaakt met hulp van Landschapsbeheer Utrecht, gebaseerd op Programma Beheer en provinciale landschapsregelingen.

Resultaten

Als we alle bedragen optellen (tabellen 5 en 6), blijkt het volgende:

- de jaarlijkse kosten van een doelmatig beheer van natuur en landschap in het Nationaal Landschap bedragen bijna € 4 mln. Daarvan is momenteel bijna de helft (45%) gedekt door bestaande financiering;
- relatief grote kostenposten zijn die voor handhaving van het landschappelijk karakter (40%), voor weidevogels (25%) en voor beheer slootkanten, natuurvriendelijke oevers en waterlopen (16%). De kosten van natuurvriendelijke oevers zijn sterk afhankelijk van de taakstelling en beheerkosten, waarvoor nu eigen aannamen zijn gedaan. Als deze lager uitvallen, kunnen enkele tonnen worden bespaard en stijgt de 'dekkingsgraad' van pakweg 45 naar 50%;
- naast de kosten van natuurvriendelijke oevers zitten de grootste financieringsgaten bij handhaven van het landschappelijk karakter, weidevogelbeheer en slootkantenbeheer;
- in Eemland kwam er in 2006 vanuit de SAN een bedrag van € 385.000,- voor weidevogel- en slootkantbeheer binnen, waarvan € 340.000,- voor weidevogels en € 45.000,- voor slootkanten (berekend aan de hand van het jaarverslag van agrarische natuurvereniging Ark & Eemlandschap). Hoewel het bedrag voor Arkemheen niet bekend is en er in Eemland ook grondgebruikers contracten sluiten buiten de agrarische natuurvereniging om, zou dit - in vergelijking met de berekende beschikbare middelen - kunnen betekenen dat de beschikbare gelden niet ten volle worden benut;

- ruim de helft van de extra benodigde middelen is nodig voor hogere ha- of km-vergoedingen, ca 10% voor ruimtelijke uitbreiding van bestaand beheer en pakweg 20% voor nieuwe vormen van beheer (tabel 6).

De berekende bedragen zijn louter die voor het feitelijke gebiedsbeheer. Uiteraard zijn daaraan ook *uitvoeringskosten* verbonden. Voor zover deze niet onder reguliere budgetten van bestaande (overheid-)organisaties vallen, zullen deze apart moeten worden begroot. Voor dit type werkzaamheden zijn uitvoeringskosten in de orde van grootte van 10 à 20% van de 'omzet' aan natuur- en landschapsbeheer normaal. Een voorzichtige schatting bedraagt dan € 400.000,- per jaar.

Tabel 5 Vergelijking benodigd en beschikbaar budget voor beheer

type beheer	benodigd budget*			beschikbaar budget		
	opp./ lengte	een- heidsprijs (€)	budget	opp./ lengte	een- heidsprijs (€)	budget
Handhaven landschap- pelijk karakter (ha)	6.500	250	1.625.000	4.800	94	451.000
Weidevogels (ha)	2.186	550	1.202.000	2.186	350	765.000
Botanisch beheer (ha)	460	1.000	460.000	380	1.000	380.000
- waarvan slootkanten	180	1.000	180.000	100	1.000	100.000
- waarvan dijken en kaden	41	1.000	41.000	41	1.000	41.000
Natte natuur (ha)	111	500	56.000	111	500	56.000
Overwintersaars (ha)	508	140	71.000	508	140	71.000
Houtopstanden (ha)	102	687	70.000			70.000
Erfbeplanting (ha)	37,5	687	26.000			--
Waterlopen:						
- baggeren (km)	80	90	7.000			--
- natuurvriendelijke oevers (km)	90	5.000	450.000			--
Wandelpaden door boe- renland (km)	30	800	24.000	30	450	14.000
Subtotaal			3.991.000			1.807.000
Extra uitvoeringskosten			400.000			
Totaal			4.391.000			1.807.000

* bedragen afgerond op duizenden Euro's

Tabel 6 Opbouw van het extra benodigde bedrag

	bedrag	aandeel
ruimtelijk uitbreiden bestaand beheer	240.000	9%
hogere prijs per ha of km	1.448.000	56%
nieuwe maatregelen	483.000	19%
extra uitvoeringskosten	400.000	16%

3 Verkenning inkomen melkveebedrijven

3.1 Bedrijfstypen in het Nationaal Landschap

Gegevens over bedrijfstypen en omvang specifiek voor het Nationaal Landschap ontbreken. Beschikbare gegevens van CBS en het LEI zijn deels op gemeenteniveau beschikbaar. De grenzen van het Nationaal Landschap lopen echter dwars door gemeentes heen, vooral in Arkemheen, en omvatten dan ook gebied met heel andere bedrijfsstructuur in kleinschaliger landschap.

Voor Eemland zijn we uitgegaan van een situatiebeschrijving van de landbouw in 2000 in de notitie 'De landbouwstructuur in 2015 in het reconstructiegebied Gelderse Vallei / Utrecht-oost' (Derksen e.a., 2002). Achtergrond van dit uitgangspunt is het feit dat het grootste deel van Eemland in het gebied van het Nationaal Landschap valt, hetgeen voor de andere gebieden in de notitie in mindere mate geldt. Daarnaast geldt dat het grootste deel van de melkveebedrijven in het Nationaal Landschap in het deelgebied Eemland ligt.

Landbouw Eemland anno 2000

In 2000 bedroeg het totale oppervlakte landbouwgrond in gebruik in de melkveehouderij 5.373 ha. Die grond was verdeeld over 189 bedrijven met gemiddeld 45 melkkoeien en ruim 28 ha grond. De gemiddelde veebezetting bedroeg 2,2 GVE/ha, waarvan 1,6 GVE uit melkkoeien. Er waren 165 bedrijven met overig grasvee. Deze bedrijven hadden gemiddeld ongeveer 9 ha grond.

Landbouw Eemland anno 2015

In het bovengenoemde rapport wordt ook een autonome ontwikkeling tot 2015 geschetst. In deze omschrijving bedraagt de totale oppervlakte landbouwgrond in gebruik in de melkveehouderij in 2015 5381 ha; daarmee is deze vrijwel gelijk aan die in 2000. Het aantal bedrijven is daarentegen gedaald tot 139. De bedrijfsomvang stijgt daarmee naar gemiddeld ongeveer 39 ha. Een dieraantal wordt in de notitie niet genoemd. Over het hele gebied waarover de notitie gaat, wordt uitgegaan van een daling van het aantal dieren in de melkveehouderij met 13%, maar verwacht mag worden dat het totaal aantal dieren in Eemland gelijk zal blijven gezien de relatief lage veebezetting. Het aantal melkkoeien op bedrijfsniveau komt daarmee op ongeveer 62 per bedrijf.

In de voorspelling daalt het totaal areaal van overige graasdierbedrijven van 1.437 ha in 2000 naar 1.260 ha in 2015. Tegelijkertijd daalt het aantal bedrijven naar 140. Daarmee blijft het aantal hectare per bedrijf ongeveer gelijk op ongeveer 9.

Hoofdtypen bedrijven anno 2007

In het Nationaal Landschap speelt melkveehouderij een dominante rol, en daarom richten we ons in deze verkenning hier verder op. In overleg met de heer Zech van Rabobank Randmeren komen we tot een onderscheid in grofweg 3 typen bedrijven.

1- kleine bedrijven

Aan de randen van de steden en het Nationaal landschap zitten vooral kleinere bedrijven. Veel van die bedrijven zullen op termijn gaan stoppen. De grond wordt soms aangehouden uit speculatiemotieven en soms worden er subsidies op verkregen en is het met name een papieren bedrijf. Bij dit soort bedrijven treedt

versnippering op; de boerderij kan via een rood-voor-rood regeling worden omgezet in een woonhuis of appartementen. Delen van de grond kunnen worden verkocht aan blijvende boeren of ten behoeve van andere dan agrarische functies. Dit laatste leidt tot toename van het niet-agrarisch grondbezit in het Nationaal Landschap.

2- ontwikkelaars, optimale bedrijfsgrootte

De ontwikkelaars naar een optimale bedrijfsgrootte richten zich op een melkquotum van ruim 500 duizend liter. Daarbij hebben ze gemiddeld zo'n 60 melkkoeien. Daarvoor hebben ze zo'n 35 ha grond nodig (gerekend met een veebezetting van zo'n 2,2 GVE/ha, waarvan 1,7 GVE uit melkkoeien).

3- grote bedrijven

In het gebied zijn tenslotte ook enkele grote bedrijven te vinden. Het betreft dan bedrijven met een melkquotum tussen de 1 en 1,5 miljoen liter melk. Dit zijn met name bedrijven die zijn uitgekocht aan de randen van steden en elders opnieuw begonnen zijn.

Situatie in Arkemheen sterk verschillend

De agrarische situatie in Arkemheen is totaal verschillend van die in Eemland. In Arkemheen is het aantal melkveebedrijven zo sterk gedaald dat er op dit moment nog slechts enkele over zijn. In de Putterpolder stopt naar verwachting dit jaar de laatste melkveehouder met melken; in de polder Arkemheen vinden we nog slechts enkele melkveebedrijven. In tegenstelling tot Eemland, waar de melkveehouderij nog volop meedoet in het proces van schaalvergroting, is de situatie in Arkemheen er vooral een van afbouw en consolidatie. Een groot deel van de grond blijft wel in agrarisch gebruik, maar vooral bij niet-melkveebedrijven en 'stoppers'. Zonder gerichte maatregelen lijkt het een kwestie van tijd voor de melkveehouderij hier verleden tijd is. Voor het beheer van het Nationaal Landschap is dat niet zozeer een kwalitatief beheerprobleem (ook niet-melkveebedrijven kunnen het landschap desgewenst adequaat beheren), maar vooral een financieel probleem: melkveehouderij legt een veel solider economische basis onder het gebiedsbeheer. En zodra de landbouw verdergaand wegvalt, wordt het beheer helemaal duur. In dat geval moeten voor het beheer dan niet alleen de beheermaatregelen worden betaald, maar ook het feit dat er (ter wille van het beheer) landbouw wordt bedreven.

3.2 Inkomenssituatie melkveehouderij Eemland

Hoe duurzaam is de landbouw in het Nationaal Landschap in bedrijfseconomische termen? Om een indicatie te krijgen van de economische positie, hebben we twee bedrijfstypen doorgerekend. dat is gebeurd op basis van louter melk- en vleesproductie, dus zonder verbredingsactiviteiten. Gezien de penibele situatie van de landbouw in Arkemheen, hebben we de berekeningen uitgevoerd voor Eemland. Daarbij hebben we in overleg met de gebiedspartijen een doorgroei doorgerekend van type 2-bedrijven naar type 3-bedrijven:

- een bedrijf met 35 hectare grond, 60 melkkoeien en 510.000 kg melkquotum, als indicatie voor een gezond melkveebedrijf op dit moment;
- een bedrijf dat ruwweg twee keer zo groot is en ongeveer even intensief: met 60 hectare grond, 120 melkkoeien en 1.020.000 kg melkquotum.

De financiële resultaten zijn vergeleken met een ondernemersinkomen van ca. € 40.000,-, de LEI-norm voor economische duurzaamheid.

Een berekening volgens het Bedrijfsbegrotingsprogramma voor de Rundveehouderij (BBPR), aangepast met enkele recente gegevens, levert de volgende resultaten op:

Samenvatting Bedrijfsbegroting volgens BBPR

<u>Bedrijfskenmerken</u>			
Melkkoeien	(stuks)	60	120
Quotum totaal	(kg)	510.000	1.020.000
Oppervlakte grasland	(ha)	35	60
Melkproductie Werkelijk	(kg/mk)	8.500	8.500
Graslandgebruikssysteem		onbeperkt weiden	
Stikstofjaargift grasland	(kg/ha)	246	226
Rente	(%)	5,0	5,0
Melkprijs (gemiddeld '99-'06)	(€/100kg)	30,90	30,90
<u>Opbrengsten</u>			
Wv: - Melkopbrengsten	(€)	205.454	351.849
- Omzet en aanwas	(€)	157.590	315.180
- Verkoop voedergewassen	(€)	18.334	36.669
	(€)	29.530	
<u>Toegerekende kosten</u>			
Wv: - Veevoer	(€)	50.821	94.046
- Energie	(€)	18.555	52.931
- Gewasbeschermingsmiddelen	(€)	2.004	4.008
- Kunstmeststoffen	(€)	1.037	1.037
- Organische meststoffen	(€)	11.712	5.372
- Overige bemestingskosten	(€)	0	
- Overige bemestingskosten	(€)	1.200	1.200
- Zaad, plant en pootgoed	(€)	491	491
- Overige grond- en hulpstoffen	(€)	6.597	10.559
- Overige productgebonden kosten	(€)	9.224	18.447
<u>Saldo</u>	(€)	154.633	257.803
<u>Niet toegerekende kosten</u>			
Wv - Loonwerk	(€)	121.375	176.963
- Afschrijving	(€)	20.901	32.306
- Machines/werktuigen, inventaris	(€)	27.631	47.286
- Onroerende zaken	(€)	4.830	6.618
- Algemene kosten	(€)	11.306	18.366
- Berekende rente	(€)	6.982	10.050
	(€)	49.725	62.336
<u>Arbeidsopbrengst ondernemer</u>	(€)	33.258	80.840
<u>Ondernemersinkomen</u>	(€)	40.000	40.000
<u>Netto bedrijfsresultaat</u>	(€)	-6.742	40.840

Toelichting op de resultaten

Het bedrijf van 35 hectare heeft een tekort van € 6.700,- (negatief netto bedrijfsresultaat). Dit komt overeen met een tekort van ca. € 200,- per ha. Omgerekend naar het hele Nationaal Landschap gaat het om een 'gebiedstekort' van € 1,7 mln.

Het bedrijf van 60 hectare heeft positief saldo van ruim € 40.000,-, precies conform de norm voor duurzame melkveehouderij. Hier schuilt echter een addertje onder het gras: in het model zijn de benodigde investeringen om op deze bedrijfsgrootte te komen, nauwelijks meegerekend: de rentelasten van dit bedrijf zijn € 12.500,- hoger dan bij het bedrijf van 35 hectare, maar drukken in het model niet op het bedrijfsresultaat.

De benodigde investering kan ruwweg als volgt worden begroot:

- Aankoop 25 hectare grond x € 30.000,- =	€ 750.000,-
- Extra stalruimte	€ 250.000,-
- Extra melkquotum 500.000 kg x € 0,25 =	€ 125.000,-
	<hr/>
Totaal	€ 1.125.000,-

Bij een rente van 5% levert dit rentelasten op van € 56.000,- per jaar, € 44.000,- meer dan volgens de modelberekening. Daarmee komt ook voor dit bedrijf het netto bedrijfsresultaat ongeveer op nul uit. Er is dan nog geen aflossing van de lening voorzien.

Het voert te ver om in deze studie op alle aannamen in de berekeningen in te gaan. Zo is ook de recente prijsstijging in de zuivel niet meegenomen in de berekeningen, omdat nog onduidelijk is of deze wel of niet structureel zal blijken te zijn.

Niettemin is het de vraag of agrariërs de komende jaren bereid zijn zulke hoge leningen aan te gaan, of ze zelf vrijwel alle arbeid fysiek kunnen leveren (inhuren van vreemde arbeid is relatief duur), en of ze bereid zijn tegen deze inkomensverwachting een arbeidsinzet ver boven de 40 uren per week te leveren.

Andere bedrijfsbegrotingen en situatie in Arkemheen

Deze opbrengsten komen dicht in de buurt van berekeningen uit het LEI-Binternet, waarin voor enkele bedrijfstypen een gemiddelde voor Nederland wordt berekend. Een bedrijf met 41 ha land, waarvan 32 ha gras en 9 ha maïs en 67 melkkoeien komt, omgerekend naar bovengenoemde melkprijzen uit op ruim € 30.000,-.

Berekeningen die door Jan Buijs Agro-advies zijn uitgevoerd voor het Nationaal Landschap Laag Holland komen wat lager uit. Belangrijkste verklaring hiervoor is een extensievere bedrijfsvoering.

Dat laatste is van belang voor de inkomenssituatie in Arkemheen, die wellicht beter met een gebied als Laag Holland kan worden vergeleken dan met die in Eemland.

In Arkemheen zijn de bedrijven gemiddeld kleiner en extensiever en zal wellicht het waterpeil de komende jaren per saldo (gemiddeld over het gebied) iets stijgen als gevolg van de implementatie van peilbesluiten.

Conclusie

Melkveebedrijven van rond de 35 hectare en 500.000 kg quotum (gemiddeld pakweg de huidige situatie) hebben voor de toekomst een vrij zwakke economische positie en zijn strik genomen economisch niet duurzaam - althans op basis van louter melk- en vleesproductie. Doorgroei naar 60 hectare en 1 mln. kg melk kan de economische positie flink verbeteren, maar vergt grote investeringen en grote arbeidsinzet, gepaard gaande met flinke risico's. In Arkemheen is doorgroeien nog slechts voor enkele bedrijven weggelegd en is het tempo van bedrijfsbeëindiging (c.q. stoppen met melken) het grootste duurzaamheidsprobleem.

3.3 Verwacht effect van landschapsbeheer op inkomen

Het exploitatietekort is berekend voor een bedrijf met louter melkproductie (dus zonder verbredingsactiviteiten). We kunnen de beschikbare middelen voor natuur- en landschapsbeheer - voor zover deze naar de landbouw vloeien - echter niet zomaar toerekenen als extra inkomen (zie ook tabel 5 in hoofdstuk 4):

- de vergoeding voor natuurlijke handicaps is grotendeels wèl extra inkomen;
- de vergoedingen voor weidevogelbeheer en botanisch beheer zijn grotendeels compensatie voor productie- en/of inkomensderving en dragen dus gemiddeld niet wezenlijk bij aan de inkomensvorming;
- de vergoedingen voor onderhoud van landschaps- en cultuurhistorische elementen bieden een mogelijkheid om arbeid (als deze beschikbaar is) te verzilveren tegen een realistisch tarief. Datzelfde geldt voor 'groen loonwerk' (bijv. onderhoud van kaden, bermen, waterlopen en recreatie- en natuurterreinen).

4 Andere stimulansen voor landschap en landbouw

We geven een beknopt overzicht van bestaande en in ontwikkeling zijnde voorbeelden en geven een aanbeveling van toepasbaarheid op Arkemheen-Eemland.

We focussen op voorbeelden waarmee het *beheer* van natuur en landschap is te ondersteunen of te stimuleren.

4.1 Inkomsten uit andere vormen van verbreding

Algemeen

Een recente PPO-studie (Schoorlemmer e.a. 2006) heeft omzetten en winsten op een rij gezet van bedrijven met zorg, recreatie, verwerking en huisverkoop, educatie en agrarisch natuurbeheer. Opvallend:

- de omzet is vaak (veel) groter dan de winst, behalve bij zorg;
- de winst is bij de meeste neventakken bescheiden (< € 10.000,- per bedrijf per jaar), behalve bij zorg en huisverkoop.

Bij bovengenoemde bruto-inkomsten zijn niet de kosten afgetrokken welke de bedrijven maken om de inkomsten te genereren (in termen van investeringen en/of ingrepen in de primaire productie, zoals bij natuurbeheer).

Voor Waterland zijn eerder berekeningen gemaakt voor de inkomsten uit "particuliere diensten" zoals verhuur van groepsruimten, pension, educatie en zorglandbouw. Deze blijken gemiddeld op gebiedsniveau ca € 50,- per ha te bedragen (Buijs 2000). Individuele bedrijven kunnen soms een veel hoger deel van hun inkomen uit verbreding halen.

Uit een inventarisatie van de agrarische natuurvereniging Ark & Eemlandschap blijkt dat 1/3 van de leden belangstelling of zelfs concrete plannen heeft voor verbreding. Dat is een behoorlijke animo. Hierbij moet echter worden bedacht:

- de vraag is doorgaans beperkt: voor veel verbredingsactiviteiten is in een regio markt voor slechts enkele bedrijven;
- voor een deel van de bedrijven is verbreding een opmaat tot bedrijfsbeëindiging (wat denigrerend ook wel 'groene VUT' genoemd) of tot het uitgroeien van de nevenfunctie tot hoofdfunctie (bijv. starten van een recreatietak die bij gebleken succes tot hoofdtak wordt). Voor deze bedrijven draagt verbreding niet (of niet automatisch) bij aan duurzaamheid van het gebied(sbeheer);
- verbreding mag bijdragen aan de economische duurzaamheid van de bedrijven, maar draagt lang niet altijd bij aan een duurzaam gebiedsbeheer. Slechts een deel van de verbredingactiviteiten draagt uit zichzelf ook bij aan de gebiedsdoelen. Sommige verbredingsactiviteiten kunnen zelfs op gespannen voet staan met of ronduit schadelijk zijn voor een duurzaam beheer.

Zorg

Zorglandbouw komt in verschillende onderzoeken uit de bus als een goede versterking van de inkomenspositie. Een extensieve zorgtak, van twee dagdelen zorg per week voor 2 personen, kan bruto ca € 7.200,- aan inkomen opleveren (Kloen e.a. 2002). Een dergelijke vorm van zorglandbouw vergt weinig speciale investeringen (werkkleding, bemiddeling zorginstelling, WA- en ongevallenverzekering). Als de investering (over meerdere jaren) 25% hiervan uitmaakt, kan ca. € 5.400,- worden verdiend; voor een bedrijf van 35 ha is dat ca € 150,- per ha.

Een zorgbedrijf vraagt wel ruime variatie aan "werk" op de boerderij. Meerdere productietakken, een flinke moestuin, verwerking van producten bijv. kaas, boerderijwinkel, landschapsbeheer zijn activiteiten die daarvoor kunnen zorgen. De overgangsgebieden aan de zuidrand van het Nationaal Landschap lenen zich hiervoor gemakkelijker dan het open gebied dat vooral voor pure melkveehouderij geschikt is. Daarnaast vergt een zorgtak affiniteit met de doelgroep en contacten met zorginstellingen, of met een vereniging van zorgboeren die dit als intermediair verzorgt.

Groen loonwerk

Naast het natuur- en landschapsbeheer op basis van de reguliere subsidieregelingen is er in beginsel ook een markt voor 'groen loonwerk', zoals:

- beheer van natuurterreinen. Dit vindt - waar het gaat om weidevogelgraslanden - ook nu reeds op grote schaal plaats door agrariërs, maar doorgaans 'om niet' of tegen betaling van de kant van de agrariër. Intensivering van de samenwerking tussen landbouw en terreinbeheerders zou kunnen resulteren in een (beter) betaalde vraag naar terreinbeheer. Daarvan zijn elders in het land reeds enkele voorbeelden. En voor Arkemheen zou het opzetten van enkele economisch duurzame, natuurgerichte bedrijven in nauwe samenwerking met de terreinbeheerder een remedie kunnen zijn voor het hier opdoemende beheerprobleem;
- beheer van recreatiegebieden. De markt hiervoor is ons niet bekend;
- onderhoud van wegbermen. De vraag hiernaar bij gemeenten is (zij het onvolledig) geïnventariseerd in het kader van het rapport over schaapskooien in Eemland (Terwan e.a. 2005); toentertijd bleek de gemeente Eemnes belangstelling te hebben voor begrazing van ca 20 ha wegbermen;
- onderhoud van dijken en kaden. De vraag hiernaar vanuit het waterschap wordt nu (tegen betaling) ingevuld door de twee schaapsherders, de vraag van anderen door de veehouders uit het gebied (eveneens met schapenbegrazing), maar niet tegen betaling.

De gebiedspartijen benadrukken dat de agrariërs - deels ook door onbekendheid - op dit moment nog niet zozeer zitten te wachten op dit type werkzaamheden ('onbekend maakt onbemind'), maar dat er zeker voordelen aan zijn verbonden:

- de economische activiteit blijft in het gebied (nu wordt zulk werk niet zelden door aannemers van buiten uitgevoerd);
- door een betere gebiedskennis kan een betere kwaliteit van beheer worden geleverd;
- de ingezette arbeid kan tegen loonwerkstarieven worden verzilverd.

Blauwe diensten

Waterschap Vallei & Eem heeft vrijwel geen opgaven voor waterberging in het gebied. Voor verbetering waterkwaliteit staan wel maatregelen aangegeven in het Reconstructieplan, maar die richten zich meer op afkoppelen van rioolwateroverstorten en vermindering van afspoeling van water van erven.

Vanuit de Kaderrichtlijn Water zou een aanvullende vraag naar natuurvriendelijke oevers en sloten naar voren kunnen komen, maar deze is nog niet uitgekristalliseerd (zie ook § 2.2).

Energieteelt

Onder energieteelt wordt verstaan het inrichten van een ruimte voor productie van biomassa voor energieopwekking. Deze wijze om de inkomsten te vergroten betekent een aanzienlijke verandering in het landschap. Er kan gebruik worden gemaakt van riet, wilgen en populieren. Met name de productie van riet wordt als interessante mogelijkheid gezien als toepassing in de veenweiden. In combinatie met blauwe dienst (waterberging) en groene dienst (natuurbeheer) zou met rietteelt een beter inkomen haalbaar zijn dan met een melkveehouderij in een vernat veenweidegebied (Grandiek e.a., 2007). Los van het feit dat de markt voor riet als energiedrager nog niet goed is ontwikkeld, spoort grootschalige rietteelt niet goed met de beoogde kernkwaliteiten van het Nationaal Landschap.

Verkoop Europese emissierechten

In het veenweidegebied is er continu waterbeheer en peilverlaging nodig om het land begaanbaar en bewerkbaar te houden voor boeren. Tegelijkertijd verbrandt of oxideert het veen en wordt de veenlaag alsmaar dunner tot die uiteindelijk zal verdwijnen. Die oxidatie leidt toe vorming en emissie van de broeikasgassen CO₂ (kooldioxide) en N₂O (lachgas). In de veengronden is het mogelijk om de emissies te verminderen door actieve verhoging van het peilbeheer. De verlaging van de uitstoot van broeikasgassen zoals afgesproken door Nederland in het Kyoto Verdrag is niet eenvoudig te realiseren. Daarom koopt Nederland nu in het buitenland zogenaamde emissierechten om broeikasgassen te mogen uitstoten. De kosten van die rechten zijn in de orde van € 10,- per ton CO₂. Een eenvoudige rekensom leert dat de waarde van de emissies van CO₂ en N₂O uit organische gronden in Nederland dan ligt in de orde van € 45 miljoen per jaar. Als we uitgaan van zo'n 300.000 hectare organische gronden, dan komt dit neer op € 150,- per hectare. Momenteel biedt de regeling met betrekking tot de verkoop van Europese emissierechten nog niet de mogelijkheid. Echter de verwachting is dat dit zal op afzienbare termijn kan gaan veranderen (Siffels e.a. 2006).

Inmiddels zijn er ook al ideeën van een bedrijf uit de regio om zijn CO₂-uitstoot te compenseren via een regionaal klimaatfonds. Het bedrijf zoekt partnerbedrijven die daarin ook interesse hebben. Agrarische bedrijven zouden een vergoeding kunnen krijgen als zij CO₂-uitstoot besparen, of daadwerkelijk extra CO₂ vastleggen, voor lange termijn. CO₂-besparing is mogelijk door de N-kunstmestgift te verlagen (de productie van kunstmest kost veel energie), CO₂-vastlegging is wellicht mogelijk door vaste mest in plaats van drijfmest te gaan gebruiken, of de mineralisatie van veengrond terug te brengen door het waterpeil te verhogen (mond. med. H. Kieft). In het laatste geval is de vraag of de CO₂-vergoeding opweegt tegen het lagere bedrijfsresultaat als gevolg van een hoger peil.

4.2 Meerwaarde uit primaire productie

Huisverkoop

Volgens onderzoek van het PPO (Schoorlemmer e.a. 2006) doet 6% van de agrarische bedrijven in Nederland aan huisverkoop en wordt - waar het gaat om melkveebedrijven - 0,7% (77 mln. kg) van het nationale melkquotum op de boerderij verwerkt. Er lijken goede perspectieven voor vertwee- tot verviervoudiging van de

afzet. Ook lijkt een aardige winst mogelijk: op een selectie van onderzochte bedrijven tot € 16.000,- per bedrijf per jaar.

Sterke en zwakke kanten van huisverkoop in een gebied als het Nationaal Landschap:

- de bedrijven moeten goed bereikbaar zijn op bijv. wandel- en fietstochten. Dat zit in Arkemheen-Eemland wel goed;
- huisverkoop stelt hoge eisen aan de aanwezigheid van de bewoners;
- er is in een gebied slechts ruimte voor enkele bedrijven. Het is ons niet bekend hoeveel huisverkopende bedrijven er nu al zijn en wat de mogelijkheden voor uitbreiding zijn.

Streekelijke productie

Hieronder verstaan we niet de reguliere huisverkoop van boerderijproducten en verkoop op plaatselijke evenementen en bij de plaatselijke detailhandel, maar streekproductie onder een *keurmerk*. Ondanks vele initiatieven en ideeën zijn hiervan landelijk gezien nog maar weinig geslaagde voorbeelden. Het meest succesvolle voorbeeld is de Waddenzuivel, matig succesvol zijn de Groene Hart-producten. In de praktijk blijkt het opzetten van een keten voor streekzuivel een lastig proces: er moet een keurmerk (productiereglement) met een typisch regionaal accent worden ontwikkeld, er moet iemand geld willen steken in een aparte verwerkingslijn en - allerbelangrijkst - er moet afzet worden gecreëerd. Op zich heeft het gebied geen wervender troeven dan het Groene Hart, al biedt het stempel van Nationaal Landschap wellicht aanknopingspunten. Ook in het Groene Woud (Brabant) onderzoeken melkveehouders nu de kansen voor streekzuivel. Wellicht kan met hen synergie worden gezocht.

4.3 Lastenverlichting

Behalve door directe betaling van diensten kan de beloning ook zijn gelegen in verlichting van de vaste lasten van een landbouwbedrijf. Mogelijkheden:

1. Verlaging van de grondgebonden lasten:
 - a. waterschapslasten (herverdeling van de lasten tussen 'bebouwd' en 'onbebouwd', in feite 'rood voor groen' van overheidswege. We hebben het hier al snel over bedragen rond de € 100,- per ha;
 - b. ruilverkavelingslasten (rente). Dit zou in feite een overheidssubsidie zijn, maar zonder Brusselse tussenkomst. Deze mogelijkheid bestaat alleen in het Eemlandse deel van het NL, waar eind jaren '80 een ruilverkaveling is uitgevoerd.
2. Verlaging van de kredietrente (fiscale groenregeling of groenfinanciering). Bedrijven met SAN- of SN-contracten komen reeds in aanmerking voor groenfinanciering, naar rato van de oppervlakte en 'zwaarte' van het beheer. De mogelijkheden hiervoor kunnen nog worden verruimd. Deze lastenverlichting betekent uiteraard alleen iets voor bedrijven die met vreemd geld hebben geïnvesteerd. Het gaat steeds om leningen die moeten worden afgelost, de investering moet dus financieel rendement opleveren. Landschapsbeheer levert echter geen direct financieel rendement op voor de eigenaar/ beheerder, zodat deze financieringsvorm niet direct kan worden toegepast op landschapsbeheer. Het kan overigens wel een indirecte hulp zijn voor met name bedrijven die via andere activiteiten, zoals recreatie of zorg(landbouw), profijt kunnen hebben van een aantrekkelijk landschap op hun terrein.

3. Verlaging van de inkomstenbelasting. Op dit moment is een belangrijk deel van de inkomsten uit natuur- en landschapsbeheer belast, behalve SN-vergoedingen (voor 90% vrijgesteld) en de vergoeding voor waardedaling van de grond bij functiewijziging. Er gaan al jaren stemmen op om ook de overige 'groene' inkomsten vrij te stellen. Fiscale voordelen in de sfeer van de inkomensbelasting hebben uiteraard alleen effect voor bedrijven die (veel) inkomsten belasting betalen. Dat is doorgaans maar een deel van de bedrijven. Bedrijven die veel hebben geïnvesteerd en bedrijven die anderszins weinig verdienen, hoeven vaak weinig of geen belasting te betalen.
4. Daarnaast wordt verkend of bedrijven in Nationale Landschappen de fiscale faciliteiten van de Natuurschoonwet kunnen krijgen. Het gaat daarbij o.a. om voordelen in de sfeer van successierechten en overdrachtsbelasting (zie ook Bakker & Venema 2006).

Als 'kapstok' voor dergelijke voordelen kan het aantal hectares met natuur- en landschapsbeheer worden gebruikt. Aantrekkelijk alternatief is **certificering** van 'groene' bedrijven, die dan in hun geheel in aanmerking komen. Hierover zijn al wat ideeën ontwikkeld, maar er bestaat nog geen systeem.

4.4 Vergunningverlening

'Groene' bedrijven kunnen ook langs het spoor van de vergunningverlening worden beoordeeld. Voorbeelden daarvan zijn:

- a. de actie 'Nieuw groen is vrij groen': aanleg van multifunctionele beplanting, die vervolgens in het kader van Natura 2000 / Ammoniakrichtlijn niet als verzuuringsgevoelig wordt aangemerkt bij (vergunningverlening voor) eventuele bedrijfsuitbreiding;
- b. de regeling 'Ruimte voor ruimte' (vergunning om op een agrarische bouwkel niet-agrarische woningbouw te plegen) kan van een groen randje worden voorzien. Een ander voorbeeld - de Bouwkel-op-maat' is beschreven in bijlage 4.;
- c. in het kader van Meervoudig Duurzaam Landgebruik in Winterswijk was vergunningverlening gekoppeld aan een bepaald percentage van de bedrijfsoppervlakte dat voor natuur en landschap wordt ingeruimd.

Er zijn wel pleidooien (van o.a. CML en KDO-Advies) om de 'monofunctionele' vergunningverlening om te bouwen naar een 'Duurzame ondernemersvergunning'. De beschreven voorbeelden richten zich vooral op het erf (c.q. de gebouwde omgeving) en op beplanting (landschapselementen). Voor de graslanden en sloten die in Arkemheen-Eemland het landschap zo sterk bepalen, zal dus een aangepast model - een streekeigen vorm van een duurzame ondernemersvergunning - moeten worden ontwikkeld.

4.5 Regionale grondbanken

Er zijn inmiddels verschillende voorbeelden van regionale grondbanken. Twee daarvan - in de Loonse en Drunense duinen (Brabant) en in het Nationaal Landschap Laag Holland - zijn in wat meer detail beschreven in bijlage 3. Het Laag-Hollandse model van een 'beheergrondbank' lijkt zeker perspectief te bieden voor het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland. In Arkemheen-Eemland zijn de omstandigheden voor de organisatie van een beheergrondbank gunstig. Het gebied is aangewezen als Nationaal Landschap waardoor er bestuurlijke

overeenstemming is over de landschappelijke status en de agrarische functie van het gebied. Er is een gebiedsvisie en er zijn financiële middelen beschikbaar voor de realisatie van de visie. Dit alles maakt het makkelijker om een beheers-overeenkomst te koppelen aan de uitgifte van gronden door de grondbank. De gebiedspartijen zien als belangrijk voordeel dat de grond 'behouden' blijft voor het gebied, c.q. voor realisering van de gebiedsdoelen en niet in 'gebiedsvreemde' of 'burger'-handen valt, waarbij de sturing op doelen lastiger is.

Een nadeel van zo'n grondbank is dat het afgesproken beheer op de gepachte grond slechts zo lang duurt als de contractduur. Wat er daarna met de grond gebeurt, is de verantwoordelijkheid van de grondeigenaar. Is de grondbank zelf eigenaar, dan hoeft er niet veel aan de hand te zijn. Maar het kan ook een particuliere of publieke participant zijn van de grondbank. Deze kan zelf bepalen wat hij met de grond wil doen. Hierover moeten goede afspraken worden gemaakt bij het opzetten van de grondbank.

Een ander punt is de staatssteun gevoeligheid van dit soort constructies. Als de grondbank met publiek geld gronden heeft verworven kan dit een obstakel vormen. Als de boer lagere pacht mag betalen over de van de grondbank gepachte grond dan marktconforme pacht of anderszins wordt bevoordeeld, kan er sprake zijn van staatssteun. De ontwikkeling van een eventuele grondbank in Arkemheen-Eemland moet goed worden afgestemd met de bestaande initiatieven en met de Europese Commissie.

4.6 Beoordeling: perspectieven voor Arkemheen-Eemland?

Veel van de beschreven verbredingsmogelijkheden kennen beperkingen waar het gaat om de (potentiële) bijdrage aan het inkomen (zie ook tabel 7). Bijvoorbeeld:

- het gebied lijkt minder geschikt (bijv. streekeigen productie, blauwe diensten);
- er is slechts markt voor een beperkte groep bedrijven (bijna alle verbredingsactiviteiten);
- de markt (koopkrachtige vraag) is nog niet of nauwelijks ontwikkeld (o.a. streekproductie, blauwe diensten, energieproductie);
- de markt voor lastenverlichting ligt voor een groot deel bij partijen op grote afstand van het gebied en is bijna niet op regionaal niveau te ontwikkelen (althans zonder verstrekkende gevolgen voor heel Nederland). Een uitzondering hierop zijn de gemeentelijke belastingen (toeristenbelasting en OZB);
- uit onderzoek blijkt - als we de kosten in mindering brengen - een beperkte bijdrage aan het inkomen (alleen zorg lijkt echt te lonen).

Dit zou betekenen dat de mogelijkheden voor extra inkomen toch vooral (op een select aantal bedrijven na) liggen in de 'groene' hoek: natuur- en landschapsbeheer, groen loonwerk en het opzetten van een beheergrondbank.

Tabel 7 Beoordeling extra verdienmogelijkheden

activiteit	markt goed ontwikkeld?	geschiktheid gebied	bijdrage aan inkomen
handhaving landschapskarakter ('natuurlijke handicaps')	+/-	+	+
natuurbeheer	+	+	0
onderhoud landschapselementen	+	+/0	+
onderhoud cultuurhistorische elementen	-	+	+
onderhoud wandelpaden	-/+	0/+	-
'groen loonwerk'	-/+	+	0/+
streekeigen productie	-	-	+
huisverkoop	+	+	0/+
blauwe diensten	-	-/+	0
agrotourisme	+	+	0/+
zorglandbouw	+	0	+
energieproductie	-	+	-
CO ₂ -vermindering	-	+	-/+
vermindering waterschapslasten	-	+	+
vermindering ruilverkavelingsrente	-	+	+
verruimen groenfinanciering	0/+	+	+
IB-vrijstelling inkomsten groene diensten	-	+	+
IB-vrijstelling investeringen in gebiedskwaliteit	-	+	+
fiscale voordelen Natuurschoonwet	-	+	+
soepeler vergunningverlening	-	+	0/+
toevoegen goedkope extra grond (grondbank)	0/+	+	+

5 Kansen voor financiering en organisatievorm

We geven een (beknopt) overzicht van bestaande financieringsbronnen en mogelijkheden voor nieuwe bronnen, publiek of privaat, op basis van ons bekende voorbeelden. In sommige gevallen zijn publiek en privaat moeilijk van elkaar te scheiden, zoals bij rood-voor-groenconstructies, waar de geldstroom zowel publiek als privaat kan zijn.

5.1 Publieke middelen

Rijksmiddelen voor Programma Beheer en Nationale Landschappen

De momenteel beschikbare financiën vanuit het Programma Beheer (waarover LNV en provincies in het kader van het ILG afspraken hebben gemaakt), is al aan bod geweest in hoofdstuk 2 en bedraagt ca € 1,5 mln. Verhoging van dit budget is op korte termijn niet kansrijk - de meeste provincies hebben een 'stand-still' afgesproken totdat ze het programma meer op maat hebben gesneden voor de regionale situatie. Op langere termijn komen er wellicht nieuwe mogelijkheden.

Wel mogelijk (in het kader van 'groen loonwerk' in natuurgebieden) is een verschuiving van de geldstromen uit de Subsidieregeling Natuurbeheer van terreinbeheerders naar agrariërs (daar waar deze het beheer uitvoeren), maar hiervoor bestaat nog weinig draagvlak. Het gaat hierbij overigens niet om extra budget, maar om het ombuigen van een bestaande geldstroom.

Ook een extra geldstroom van rijk naar provincies voor Nationale Landschappen is denkbaar. Op dit moment is die geldstroom bescheiden van omvang en vooral bedoeld voor investeringen en projecten (niet voor beheer). De gebiedspartijen achten de kansen van een grotere geldstroom, resp. een ombuiging daarvan naar beheergeld, niet bijster kansrijk.

Provinciale regelingen voor groene diensten

Allengs ontwikkelen provincies eigen beleid rondom groenblauwe diensten. Inmiddels hebben Overijssel en Brabant eigen budgetten voor groenblauwe diensten. Utrecht en Gelderland hebben daartoe - voor zover onze kennis strekt - geen plannen. Wel heeft Utrecht 5 ton geïnvesteerd in een pilot met groene diensten (Langbroekerwetering) en Gelderland 6 ton in een pilot in de Ooypolder. Meer hierover in bijlage 4.

Daarnaast speelt in beide provincies een discussie over het oprichten van landschapsfondsen (zie § 5.3). Met name in Utrecht is het niet denkbeeldig dat er daarbij ook enig extra budget voor groenblauwe diensten komt.

Gemeentelijke financiering voor landschap

Gemeenten kunnen een Landschapsontwikkelingsplan (LOP) opstellen, zoals dat in het gebied ook voor Eemland is gebeurd. In het LOP van Eemland is echter nog geen financiering van maatregelen uitgewerkt.

In het voorjaar van 2006 heeft CLM 5 van de 8 op dat moment vastgestelde Landschapsontwikkelingsplannen geanalyseerd (Joldersma & Oerlemans 2006). Dat gaf

inzicht in de nog voorlopige en ruwe gegevens. Daaruit bleek dat de gemeenten Groesbeek, Millingen en Ubbergen, liggend in een Nationaal Landschap nabij een grote stad, zeer ambitieus zijn. Hun landschap staat al ruime tijd in de aandacht van provincie en Rijk. Voor uitvoering van het LOP is een gewenst budget van ca. € 100,-/ha/jaar begroot (de eerste twee jaar overigens het dubbele). De gemeenten hebben zich nog niet uitgesproken over hun eigen bijdrage. De uitvoering heeft ernstige vertraging opgelopen door problemen met de EU-staatssteuntoets. In juni 2006 is in het gebied het landschapsfonds Via Natura van start gegaan met een budget van € 1,2 mln. voor een periode van 4 jaar, echter vooral gericht op enkele grotere inrichtingsprojecten.

De gemeenten Steenwijkerland, Rijnwaarden en Horst aan de Maas zijn plattelandsgemeenten buiten stedelijke invloedssfeer en buiten Nationale Landschappen (categorie 4). Deze gemeenten hebben in het LOP een behoefte van enkele tientallen Euro's per ha (€ 17,- tot € 61,-) voor landschapsbeheer opgenomen. Twee gemeenten hebben al bedragen in hun begroting opgenomen, die echter maar een klein deel van de behoefte dekken (resp. € 1,- en € 3,- per ha). Genoemde bedragen zijn gemiddelde jaarlijkse bestedingen over het hele areaal cultuurlandschap, dus percelen incl. lijnelementen.

In incidentele gevallen komen gemeenten en provincies wel tot een veel grotere bijdrage aan het landschap, die in de orde van € 80,- tot 200,- per ha kunnen liggen (zie Kloen e.a. 2007). Dit gebeurt vooral als:

- er een grotere stedelijke gemeente is die de betekenis van het landelijk gebied om de stad heen waardevol vindt (dit zou hier Amersfoort kunnen zijn);
- het gebied erkend grote waarde heeft (dat zou voor dit Nationaal Landschap ook kunnen gelden); de provincie investeert niet in zijn hele grondgebied in het landschap, maar stelt prioriteiten;
- er ook private partijen willen mee financieren, eventueel in een rood-voor-groen constructie.

De gemeenten kunnen landschapsbeheer bekostigen uit hun reguliere begroting, maar die laat doorgaans niet veel ruimte. Gemeenten kunnen extra middelen genereren uit:

- natuurcompensatiegelden ('rood-voor-groen'; zie verderop). Zo int de gemeente Bunschoten sinds enkele jaren een heffing ('landschapstientje') op elke m² bouwgrond;
- gemeentelijke belastingen (m.n. toeristenbelasting en OZB).

Beide sporen worden door de gebiedspartijen kansrijk geacht.

Selectieve verhoging van toeslagrechten in Nationale Landschappen

Het ministerie van LNV verkent momenteel de mogelijkheden om bedrijfstoelagen sterker dan tot dusverre (en in de toekomst wellicht vrijwel geheel) te koppelen aan maatschappelijke diensten, waaronder natuur- en landschapsbeheer. Zo'n verschuiving kan de budgetten voor groene diensten sterk verhogen (Nederland betaalt jaarlijks € 850 mln. aan bedrijfstoelagen), maar maakt voor de geldstroom naar de betrokken bedrijven landelijk gezien niet uit. De referentie op basis van historische productie zal daarbij (al dan niet geleidelijk) worden vervangen door een zogeheten *flat rate*-toeslag (een vast hectarebedrag). Hierbij zijn verschillende scenario's mogelijk (Hermans e.a. 2006; *Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid: Bedrijfstoelagen* 2007):

- als de historische referentie wordt omgezet in een vaste ha-toeslag zonder koppeling aan maatschappelijke diensten, zullen veel (bedrijven in) waardevolle landschappen (waaronder veel Nationale Landschappen) erop achteruit gaan. Er zal per saldo een verschuiving optreden van weidegebieden naar

akkerbouwgebieden. Alterra heeft daarvan kaarten gemaakt, die uitwijzen dat in dit geval de bedrijven in Eemland gemiddeld inleveren en die in Arkemheen (die extensiever zijn en dus nu al minder toeslagen ontvangen) gemiddeld quitte spelen (Hermans e.a. 2006);

- het is ook mogelijk om te kiezen voor een selectieve herverdeling van de toeslagen, waarbij bijvoorbeeld waardevolle landschappen worden bevoordeeld - de mogelijkheden daarvoor laat LNV nu onderzoeken. In dit scenario kunnen de Nationale Landschappen er financieel wél bij winnen. De Alterra-studie laat zien dat bij afroming en herverdeling van 50% van de toeslag het Nationaal Landschap erop vooruitgaat met bedragen van meer dan € 200,- per ha;
- cruciaal voor de vraag of de verschuiving naar *flat rate* en koppeling aan maatschappelijke diensten financieel aantrekkelijk zijn, zijn de kosten die de betrokken bedrijven voor die diensten moeten maken. Als het geld beschikbaar komt voor het handhaven van het waardevolle landschap, dus voor passieve vormen van beheer, is het extra geld voor een groot deel ook extra inkomen, net zoals dat nu bij de bedrijfstoelagen het geval is. Maar als de ondernemers kosten moet maken voor de beoogde diensten, bestaat ook de mogelijkheid dat zij er per saldo minder aan overhouden dan in het verleden. Wel is het zo dat door de omslag van productsteun naar bedrijfstoelagen bepaalde vormen van natuur- en landschapsbeheer financieel aantrekkelijker zijn geworden (ze hoeven bijv. niet meer te concurreren met een maïspremie).

Rood-voor-groen (natuur- en landschapscompensatie)

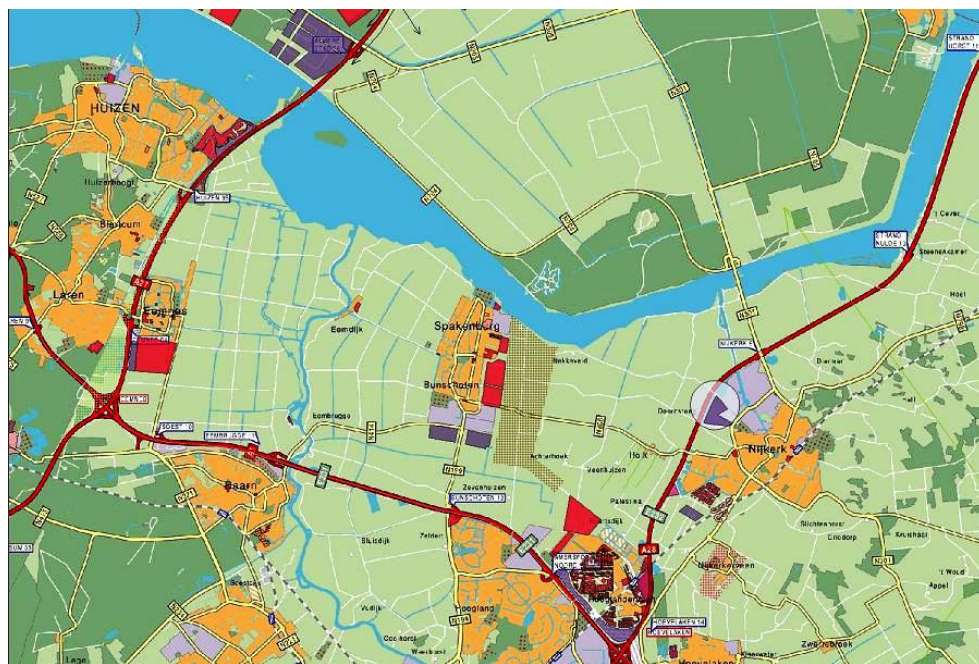
De kreet 'Rood voor Groen' is veelgehoord als er in dit land gebouwd gaat worden. Daar waar bebouwing beslag gaat leggen op het bestaande landschap kan een Rood voor Groen constructie geld voor groen vrij maken. De invulling is zeer divers, zoals ook het resultaat voor natuur en landschap. CLM heeft 5 cases geanalyseerd, waarvan die van Midden-Delfland zich daadwerkelijk richt op landschapsbeheer en ook al in uitvoering is (Schaap e.a. 2007).

Het voorbeeld van Midden-Delfland (uitbreider beschreven in bijlage 4) laat zien dat rood-voor-groen ook kan worden ingezet om een bestaand landschap te versterken. De grondeigendom blijft in dit geval bij agrariërs. Er hoeft dus geen geld te worden geïnvesteerd in aankoop van grond, en het beheer wordt gestimuleerd door te investeren in landschapsdiensten. Het beschikbare bedrag dient wel te worden ingezet voor duurzaam beheer over langere termijn.

Een snelle inventarisatie van de mogelijkheden van rood-voor-groen in het Nationaal Landschap en omstreken leert dat er verschillende projecten gepland of in uitvoering zijn die in principe compensatieplichtig zijn (zie ook bijgaande kaart, onderdeel van de Nieuwe Kaart van Nederland; het is ons niet bekend of al deze projecten nog actueel zijn):

- woningbouw Vathorst (Laak 2), Eemnes (zuidelijk van Zuidbuurt) en Bunschoten-Spakenburg (Rengerswetering);
- bedrijventerreinen bij Bunschoten (Laakzone), Blaricummermeent en Nijkerk (Watergoor);
- recreatieterrein, soms annex wateropvanggebied bij Bunschoten (Laakzone), Blaricum en Eemnes (tussen A27 en gemeentegrens).

Daarnaast zijn er aan de overkant van het Eemmeer, bij Almere, op grote schaal compensatieplichtige activiteiten gepland. Omdat de compensatieregels per provincie verschillen, is het is echter de vraag of de compensatie vanuit Flevoland naar het Nationaal Landschap kan worden overgeheveld.

Figuur 2 Compensatieplichtige plannen in het Nationaal Landschap en omstreken
Bron: Nieuwe kaart van Nederland

De meest gangbare praktijk bij natuurcompensatie is dat er vervangende grond wordt aangekocht en bij een terreinbeheerder in beheer wordt gegeven. Benutting van natuurcompensatiegelden voor het beheer van het Nationaal Landschap op grotere schaal vergt:

- om te beginnen; operationalisering van het compensatieprincipe, zodat er daadwerkelijk budget komt;
- bereiken van consensus met de financier over de besteding van het geld ruimer dan door 'reservaatvorming', bijvoorbeeld door storting in een landschapsfonds. In Duitsland is het bijvoorbeeld al veel gebruikelijker om ook andere beheerders dan terreinbeheerders in te schakelen bij natuurcompensatie (Vader e.a. 2007).

Natuurcompensatiegelden zijn in veel gevallen overheidsgelden (bijv. bij aanleg van infrastructuur, woningbouw of bedrijventerrein), maar kunnen ook privaat zijn (als het initiatief louter bij een projectontwikkelaar ligt) of privaat worden gemaakt. Zo wordt in het buitenland soms de overheidsplicht tot natuurcompensatie (met het budget) overgeheveld naar de projectontwikkelaar, waardoor het privaat geld wordt. Het is enigszins onduidelijk of dit juridisch volledig waterdicht is.

In het kader van de Reconstructie Gelderse Vallei wordt momenteel onderzoek gedaan naar de kansen voor een 'natuurcompensatiebank' - een strategische grondvoorraad voor natuurcompensatie; dit naar het Duitse voorbeeld van de *Flächenpool* en de Amerikaanse *mitigation banks* (Vader e.a. 2007), waarbij het bedrijfsleven zijn compensatiegeld óf in een fonds stort, óf besteedt aan het beheer van aanpalende (natuur)gebieden.

De contramal van directe betaling: lastenverlichting

De mogelijkheden hiervoor zijn in § 4.3 al beschreven. De financiers van lastenverlichting verschillen:

- het rijk waar het gaat om rijksbelastingen (inkomstenbelasting, vermogensbelasting, successierechten, overdrachtsbelasting etc.) en ruilverkavelingsrente;
- de gemeente waar het gaat om toeristenbelasting en OZB;

- het waterschap waar het gaat om waterschapslasten. Lastenverlichtingsmechanismen zijn nog slechts voor een deel ontwikkeld (zo zijn de SN-vergoedingen fiscaal vrijgesteld). Er wordt al lang gesproken over uitbreiding hiervan (zie o.a. het RLG-advies *Nationale Landschappen: vaste koers en lange adem*, 2005), maar de voortgang is traag.

5.2 Private middelen

Rood-voor-rood koppelen aan groenbeheer

Er zijn verschillende initiatieven om (door soepele vergunningverlening) agrarische bebouwing te laten plaatsmaken voor burgerbebouwing, maar dan wel gekoppeld aan groene inspanningen (Kloen e.a. 2007, landschapsimpuls). Een voorbeeld hiervan is het project 'Bouwkavel op maat' (BOM) in Limburg - zie bijlage 3.

De provincie Overijssel werkt aan pilots, de provincie Gelderland denkt hierover. Een aparte vorm die eveneens in ontwikkeling is, is opzet van "knooperven" geïnitieerd door het Innovatienetwerk, eveneens in Overijssel. Doel is op boerenerven die hun agrarische functie verliezen een cluster van burgerwoningen te bouwen, en de eigenaren hiervan mee te laten financieren aan een netwerk van oude paden en landschapselementen hieromheen. Financiële gegevens zijn nog niet beschikbaar.

Nieuwe landgoederen

Na het uitvoeren van twee pilots Nieuwe Landgoederen in Overijssel en Gelderland (uit 1996), zijn er ook in de rest van Nederland Nieuwe Landgoederen gerealiseerd. Een Nieuw Landgoed bestaat over het algemeen uit minimaal 5 ha nieuw bos- of natuurgebied met 1 tot 3 "huizen van allure".

Uit een rondgang langs de provincies blijkt dat er veel interesse is voor de regelingen voor Nieuwe Landgoederen. Er lopen tientallen aanvragen, die echter veel tijd kosten vanwege bestemmingveranderingen en ook omdat gemeenten zelf vaak nog hun beleid ten aanzien van landgoederen moeten ontwikkelen. De provincies Drenthe, Overijssel en Gelderland lopen voorop in deze ontwikkeling, met respectievelijk 6, 1 en 5 gerealiseerde landgoederen. Ook in Utrecht en Noord-Brabant worden landgoederen ontwikkeld. Projectontwikkelaars zijn hiermee actief, echter het merendeel wordt door agrariërs of privé-personen of ontwikkeld. Een reden hiervoor is dat zij de grond relatief goedkoop in handen hebben gekregen. Het is wel zo dat agrariërs er regelmatig voor kiezen om het landgoed (voor een deel) te verkopen aan derden.

Iedere provincie heeft eigen richtlijnen t.a.v. de bebouwing en de hoeveelheid hectare bos. Om de landgoederen onder de Natuurschoonwet (NSW) te kunnen plaatsen, die de eigenaar fiscale voordelen biedt, moet er minstens 30% bos, of 20% bos plus 50% natuur gerealiseerd zijn en moet het landgoed voor ten minste 90% vrij toegankelijk zijn voor publiek. De Regeling Nieuwe Landgoederen is niet toepasbaar in elk gebied. Het kan bijvoorbeeld niet in de EHS, maar wel kan het onderdeel worden van de provinciale EHS. In de praktijk blijken vooral randen van de EHS populair om landgoederen te ontwikkelen. Provincies hebben op kaarten aangegeven waar ontwikkeling wel/niet toegestaan is. De rol van gemeenten verschilt per provincie: in sommige provincies kan de gemeente eigen beleid ontwikkelen, in andere heeft het voornamelijk een uitvoerende rol. In de praktijk blijkt dat gemeenten meestal pas beleid ontwikkelen als er een aanvraag komt. Er is meestal nauwelijks expertise zodat eerste aanvragen al snel twee jaar tijd vergen.

De ontwikkeling van nieuwe landgoederen kan in de toekomst mogelijk stevig bijdragen aan natuur- en landschapsbeheer. Het is te verwachten dat landgoederen voornamelijk rond de EHS en Nationale Landschappen zullen ontstaan, en vooral in Midden-Nederland. De meeste kapitaalkrachtige eigenaren willen toch niet al te ver van de zakelijke bedrijvigheid verwijderd wonen.

Het is wel de vraag of het agrarisch cultuurlandschap ook een impuls krijgt. In de meeste gevallen is het aandeel agrarisch gebruik van het landgoed gering of zelfs nihil. De aandacht richt zich in de eerste plaats op natuur of bos op het landgoed. Het eventueel aanwezige agrarisch cultuurland kan ook worden verpacht zonder verdere (landschappelijke) voorwaarden.

Streekrekening

Voor financiering van projecten in het nationaal landschap 'Het Groene Woud' is een streekrekening geopend. Het gaat om een groene spaarrekening voor overheid en particulieren. Met de renteopbrengsten wordt een fonds gevuld dat bedoeld is voor projecten die 'Het Groene Woud' versterken. Het is een verrassend simpel instrument waarmee genoeg geld binnen komt om minimaal € 200.000,- aan jaarlijkse rente-inkomsten uit te kunnen keren. Het werkt als een gewone spaarrekening; de starter krijgt rente over het gespaarde bedrag. Deze rente wordt echter deels bestemd voor de streekrekening. De spaarder bepaalt de grootte van het rentedeel dat bestemd is voor de streekrekening. De betrokken bank (ASN) stort altijd als basis een vaste renteopslag van 0,15% over het gestorte bedrag.

Het bijzondere is dat organisaties, overheden en particulieren zo geld kunnen geven zonder zelf geld kwijt te zijn en bovendien zelf rente over hun spaarsaldo ontvangen. De uit het fonds gefinancierde projecten kunnen in principe van alles inhouden als ze maar gericht zijn op het versterken van 'Het Groene Woud'. Ook projecten rond groene diensten (opzet en proces) kunnen dus in aanmerking komen.

Er zijn wel randvoorwaarden voor indiening van projecten opgesteld. Een van de randvoorwaarden is bijvoorbeeld dat het project moet leiden tot duurzame resultaten en moet bijdragen aan alle drie de kapitalen: People, Planet en Profit.

De indienende partij moet uiteraard in het bezit zijn van een eigen spaarrekening. Een groot voordeel is ook dat de gelden uit de Streekrekening gestapeld mogen worden op andere (ook Europese) subsidies.

De Stichting Streekrekening Het Groene Woud beheert het geld en zorgt dat alleen kansrijke en liefst innovatieve projecten worden gefinancierd (Bron: Robles, 2006 en telefonisch contact). Per 1 juli 2007 is het totaal van de toegezegde bedragen op alle individuele spaarrekeningen samen zo'n 29 miljoen euro.

Een streekrekening lijkt voor Arkemheen-Eemland een inspirerende en wellicht kansrijke financieringsvorm. Overigens hoeft een streekrekening niet strikt privaat te zijn: ook publieke partijen kunnen uiteraard geld inleggen - dat gebeurt in het Groene Woud ook. Interessante vraag is in dat geval of de rentebaten van publiek geld via de streekrekening als privaat geld kunnen worden bestempeld, en daarmee zijn vrijgesteld van de EU-staatssteuntoets.

Vrijwillige sponsoring van het landschap

Er zijn op verschillende plekken in Nederland ervaringen met sponsoring van natuur en landschap door omwonende burgers en/of het regionale bedrijfsleven (zie www.nederlandmooi.nl). Eén daarvan speelt zich af in het Nationaal Landschap zelf: de sponsoring van wandelpaden door boerenland vanuit het Landschapsfonds Eem en Vallei. Twee andere voorbeelden zijn beschreven in bijlage 6.

Particuliere sponsoring vergroot de betrokkenheid van burger en bedrijfsleven en maakt de uitvoering van projecten makkelijker. Het levert echter doorgaans - door de beperkte financiële omvang en de wens van de sponsor tot 'snelle zichtbare resultaten' - geen substantiële bijdrage aan duurzaam gebiedsbeheer.

Landschapsveiling

De landschapsveiling is een manier om extra aandacht én geld te genereren voor het landschap. Dit is in 2004 met beperkt succes toegepast door de Stichting Landschapsfonds Eem en Vallei. Door de veiling is het organisatieadviesbureau Twynstra Gudde uit Amersfoort bereid gevonden om het wandelpad 'Korte Duinen-Eem' voor 4 jaar te sponsoren. Het bedrijf krijgt daarvoor:

- het recht om zich te afficheren met het fonds en het wandelpad;
- een naamsplaatje op het paaltje bij het wandelpad;
- naamsvermelding in media-uitingen rond het wandelpad.

In 2007 is dit idee opnieuw opgepakt door Triple E en worden veilingen opgezet in Ooypolder-Groesbeek en in Mergelland (zie www.groenedoelen.nl), waarop zowel bedrijven als burgers van te voren kunnen inschrijven, of op de veilingdag kunnen bieden. Ze kunnen bijvoorbeeld een stuk van een nieuw aan te leggen groene corridor, een bestaande wal, of een poel 'kopen' - waarbij het eigendomsrecht echter in alle gevallen bij de oorspronkelijke grondeigenaar blijft. Het is daarmee eigenlijk een variant op succesvolle acties als 'adopteer een kip' of 'adopteer een hoogstamfruitboom'. De koper, de agrariër en een intermediaire partij tekenen een overeenkomst waarin vastligt welke activiteiten de boer verricht voor het behoud van het landschapselement en welke vergoeding hij daarvoor krijgt, welke rol de intermediair heeft en welke mogelijkheden de koper heeft. Financiering vindt plaats voor een periode van 10 jaar, de minimum-inzet bij de veiling is vastgesteld op basis van de catalogus groenblauwe diensten.

Tabel 8 Financieringsmogelijkheden groene diensten

activiteit	geschiktheid gebied	kansrijkheid geldschieter
Overheidsgeld		
uitbreiden Programma Beheer (prov./rijk)	+	-?
provinciaal budget voor groene diensten	+	o/+
extra bedrijfstoelage in Nationale Landschappen	+	?
lastenverlichting:	+	o/+
- rijk: IB en NSW-faciliteiten	+	o/-
- gemeente: OZB, toeristenbelasting	+	-
- waterschap: waterschapslasten	+	o/+
benutten natuurcompensatiegelden	o/+	+
bestaande budgetten verschuiven van aannemers/loonwerkers naar grondgebruikers		
Privaat geld	+	o/-
sponsoring / adoptie	o/-	?
rood-voor-rood (met groen randje)	+	+?
streekrekening		

5.3 Beoordeling publieke en private mogelijkheden

Naast een lastenverlichtingspakket en de budgetten voor 'groen loonwerk' (beide reeds aan bod geweest) lijken de substantiële financieringsmogelijkheden voor groene diensten te liggen in (zie ook tabel 8):

- uitbreiding van de provinciale budgetten voor Programma Beheer en/of introductie van budgetten voor groene diensten;
- selectief introduceren van hogere bedrijfstoelagen in Nationale Landschappen. Deze mogelijkheid heeft LNV wel eens geopperd, maar het is de vraag of dit beleidsmatig kansrijk is;
- benutten van natuurcompensatiegelden voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer;
- in de private sfeer: een streekrekening naar het voorbeeld van Het Groene Woud (Brabant).

5.4 Naar een breed landschapsfonds?

Een aantal van de nieuwe (c.q. aanvullende) financieringsbronnen heeft een incidenteel karakter (eenmalige bijdrage). Wil dit geld duurzaam bijdragen aan het beheer van het gebied, dan is fondsvorming een goede mogelijkheid: zo kan eenmalig geld over een lange (zelf te kiezen) periode worden benut. De grootste duurzaamheid wordt bereikt met een vermogensfonds waarvan alleen het jaarlijks rendement wordt benut en het vermogen intact blijft. In dat geval is echter een fors fonds nodig om jaarlijks enig substantieel bedrag beschikbaar te hebben (vergelijk: voor een jaarlijks rendement van € 1 mln. is een fonds van ca € 20 mln. nodig). Maar er kan ook voor worden gekozen om het geld in een vastgestelde periode (bijv. 40 jaar) op te souperen.

Ervaringen elders

In het Nationaal Landschap is al een fonds actief: het Landschapsfonds Eem en Vallei. Dit heeft tot dusverre een bescheiden omzet aan privaat geld en verduurzaamt geen gelden door beleggingen. Er zijn inmiddels verschillende, maar nog schaarse voorbeelden van fondsen die dat wel doen (bijv. Groenfonds Midden-Delfland, Buurtschap IJsselzone). Er zijn ook voorbeelden van fondsen die van het vermogen grond kopen en daarmee een combinatie van natuur- en landbouwstructuurbeleid voeren (groene grondbankfunctie; bijv. Lunters Landfonds).

De ervaringen elders laten zien dat het grootste deel van de fondsmiddelen tot dusverre van overheden komt. Niettemin groeit ook het aantal fondsen met privaat geld, al gaat het daar op één uitzondering na (Buurtschap IJsselzone, waar waterbedrijf Vitens een fors bedrag heeft ingelegd) om relatief kleine bedragen.

Wat betreft de deelname van overheden lijken er verschillende bewegingen: daar waar de rijksoverheid (i.c. het ministerie van LNV) zich steeds terughoudender lijkt op te stellen (bijv. waar het gaat om deelname aan het beoogde fonds 'Boeren voor natuur'), investeren provincies en vooral ook gemeenten tamelijk enthousiast - vermeende knelpunten met de Comptabiliteitswet ten spijt.

Daar waar een compensatieplicht voor natuur en landschap of waterberging geldt, is er kans om een flink budget voor een landschapsfonds te verwerven.. Slechts in een enkel geval (Midden-Delfland) zijn zulke gelden ook onderdeel van een gebiedsfonds. Ook de bijdrage van waterbedrijf Vitens kan als zodanig worden gezien ('afkoop' van eventuele schade door waterwinning). In veel gevallen komt het compensatiegeld echter helemaal niet in het cultuurlandschap terecht, maar bij een terreinbeherende organisatie voor realisering van 'nieuwe natuur'.

Overwegingen bij fondsvorming

Bij de (verdere) ontwikkeling van een landschapsfonds zijn de volgende overwegingen belangrijk om de organisatiestructuur en het financieel beheer op af te stemmen:

- a. allereerst uiteraard: gaat het om structurele of incidentele middelen? Incidentele middelen zijn moeilijker in te zetten voor duurzaam (langdurig) beheer), tenzij het voldoende vermogen is om alleen het rendement te benutten. Incidentele middelen vergen een meer continue werving, en daarop afgestemde "productontwikkeling" en communicatie;
- b. komen de gelden van publieke of private bronnen? Publieke gelden dienen meestal te worden besteed binnen de kaders van de Catalogus Groenblauwe diensten (die overigens jaarlijks wordt geactualiseerd). Private gelden vereisen bij voorkeur een terughoudende invloed van overheden op het fonds;
- c. zijn de ingelegde gelden bestemd om rente uit beleggingen te benutten of voor directe (incidentele?) investeringen en projecten? Beide kunnen via het fonds lopen, maar vergen een verschillend beheer en boekhouding;
- d. is de geldstroom substantieel genoeg om zichtbaar en herkenbaar resultaat op te leveren? Uiteraard kunnen vele kleintjes ook een aardig rendement opleveren, maar bij kleine (bijv. sponsor- of adoptie-) bijdragen lenen zich slecht voor het vullen van een algemeen fonds. Het geld kan natuurlijk ook gericht voor bepaalde projecten worden geworven maar wel door het fonds worden beheerd;
- e. mag het fonds optreden als "betaalorgaan" voor de betreffende geldstroom? Geldstromen die EU-cofinanciering kennen, zoals de SAN en een aantal andere budgetten uit het Plattelandsontwikkelingsplan 2007-2013 (POP-2) mogen alleen worden uitgekeerd door erkende betaalorganen: DLG, Dienst Regelingen of Nationaal Groenfonds. Als dit aan de orde is, kan een landschapsfonds ook een samenwerking met zo'n betaalorgaan aangaan (dit wordt nader uitgewerkt in de provincie Overijssel);
- f. is de geldstroom al dan niet strikt persoonsgebonden? Persoonsgebonden zijn bijvoorbeeld sommige belastingen (IB, waterschapsheffing) en de bedrijfstoelagen. Hiervoor bestaan reeds persoonsgebonden berekenings- en betaalwijzen waarvan het niet voor de hand ligt dat een fonds die overneemt;
- g. in het verlengde daarvan: komen er individuele of collectieve contracten voor de uitgevoerde werkzaamheden? Zo ligt het bij individuele afspraken over 'groen loonwerk' minder voor de hand dat betaling via een fonds loopt, maar bij een collectief contract (bijv. via de agrarische natuurvereniging) weer wel.

Veel meer tips en overwegingen voor organisatievorm en beheer van een landschapsfonds zijn te vinden in de Toolkit financieringsvormen Natuur- en Landschapsbeheer (2004).

In tabel 9 hebben we een inschatting gemaakt van de 'geschiktheid' van geldstromen om te worden opgenomen in een landschapsfonds.

Inmiddels zijn er politieke ontwikkelingen die zowel in Utrecht als Gelderland de vorming van een gebiedsfonds voor het Nationaal Landschap dichterbij brengen. Zo hebben de Utrechtse Staten de wens geuit om te komen tot fondsvorming voor Eemland. De kans dat de provincie daarin ook zelf gaat investeren, is zeker niet denkbeeldig. Gelderland heeft besloten om zelf actief landschapsfondsen te gaan oprichten, maar hier is het nog ongewis of daarbij ook meteen fondsmiddelen beschikbaar zullen komen.

Tabel 9 Geldstromen wel / niet geschikt om via fonds te lopen

Geldstroom	inschatting geschiktheid voor fondsvorming
Overheidsgeld	
a. Programma Beheer (prov./rijk)	-
b. provinciaal budget voor groene diensten	+
c. gemeente: OZB, toeristenbelasting	+
d. EU-bedrijfstoeslag naar bedrijven gelegen in Nationale Landschappen	-
e. lastenverlichting:	
- rijk: IB en NSW-faciliteiten	-
- waterschap: waterschapslasten	-
f. benutten natuurcompensatiegelden	+
g. bestaande budgetten verschuiven van aannemers/loonwerkers naar grondgebruikers	-/+
Privaat geld	
a. sponsoring / adoptie	+
b. rood-voor-groen	+
c. rood-voor-rood (met groen randje)	+
d. streekrekening	+

+ geschikt o indifferent - ongeschikt

Aansluiting bij bestaande Landschapsfonds Eem en Vallei?

Mocht een gebiedsfonds worden overwogen, dan lijkt aansluiting bij het bestaande fonds de meest logische weg. Het zal dan echter wel gaan om een veel groter fondsvolume: bij fondsvorming met gelden vanuit natuurcompensatie of een eenmalige investeringsbudget vanuit de provincie(s) zal het al snel gaan om vele miljoenen. Ook stellen 'grote' financiers soms strengere eisen aan de fondsconstructie. Wellicht moet de bestaande fondsconstructie dus worden aangepast. Overleg met het Landschapsfonds Vallei en Eem zal moeten leren:

- of zij de ambitie hebben om uit te groeien tot een groot vermogensfonds;
- zo ja, of de huidige organisatie, werkwijze en statuten daartoe moeten worden aangepast.

In beginsel is in het Nationaal Landschap de organisatorische infrastructuur aanwezig om te komen tot een duurzame aanpak van het gebiedsbeheer. Er zijn echter - nog los van de uitvoeringskosten waarover we het in § 2.3 hadden - wel investeringen nodig om de organisatiestructuur daarvoor klaar te stomen.

6 Conclusies en aanbevelingen _____

In dit hoofdstuk presenteren we puntsgewijs de conclusies en aanbevelingen van de verkenning.

Deze rapportage heeft het karakter van een quick scan, gebaseerd literatuur, informatie verkregen via telefoongesprekken met deskundigen, en één workshop met belanghebbenden uit het gebied. In de verkenning is nauwelijks tijd geweest om het proces te verkennen en bespreken met gebiedspartijen. Het rapport biedt een goede basis voor keuzes op hoofdlijnen. Als die keuzes zijn gemaakt, zullen kosten, financieringskansen en rollen van partijen specifiek voor het gebied verder moeten worden uitgewerkt.

Inhoud

1. We hebben de totale kosten voor landschapsbeheer berekend voor het landelijk gebied in het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland (ca 8.500 ha cultuurgrond) dat niet onder het reguliere takenpakket van overheden valt, en dus bij private partijen (m.n. agrariërs en natuurbeschermers) ligt. Voor een doelmatig beheer blijkt bijna € 4 mln. per jaar nodig. Daarvan is momenteel 45% gedekt door bestaande financiering. Relatief grote kostenposten zijn die voor handhaving van het landschappelijk karakter (40%), voor weidevogels (25%) en voor beheer slootkanten, natuurvriendelijke oevers en waterlopen (16%). Bij die posten zitten tegelijk ook de grootste 'financieringsgaten'. Bij natuurvriendelijke oevers zijn deze sterk afhankelijk van de taakstelling en beheerkosten, waarvoor nu eigen aannamen zijn gedaan. Het benodigde bedrag is exclusief eventuele extra uitvoeringskosten voor het gebiedsbeheer.
2. Van de nu gedekte € 1,8 mln. is driekwart Programma Beheer-geld (SAN en SN). Hoewel alleen voor Eemland bekend is hoeveel geld er nu uit de SAN binnenkomt, lijken deze cijfers te wijzen op een onvolledige benutting van beschikbare gelden. Hier lijkt dus nog winst te behalen.
3. Voor een duurzaam gebiedsbeheer zijn vooral ook duurzame bedrijven nodig. Daarom is ook een (indicatieve) berekening uitgevoerd aan de bedrijfseconomie van de Eemlandse melkveehouderij. Daartoe zijn twee typen bedrijven doorgerekend:
 - het huidige gemiddelde bedrijf. Dit heeft een exploitatietekort van € 200,- per ha. De landbouw heeft dus (omgerekend naar het gehele Nationaal Landschap) een gebiedstekort van ca € 1,7 mln. per jaar;
 - een toekomstig, pakweg tweemaal zo groot bedrijf (qua oppervlakte en melkproductie). Dit blijkt de norm voor een duurzaam bedrijfsinkomen wel te halen. Echter de investeringslast die nodig is om door te groeien naar de doorgerekende omvang is groot, en het is de vraag of ondernemers hiermee gepaard gaande risico's willen nemen, afgezet tegen de inkomensverwachting en gevraagde arbeidsinzet.

Heeft de melkveehouderij in Eemland dus een duurzaamheidsprobleem in termen van exploitatiesaldo en schaal, in Arkemheen is het duurzaamheidsprobleem vooral gelegen in het verdwijnen van bijna alle melkveebedrijven, en dus van de economische basis onder het gebiedsbeheer.

4. Een beleid voor verduurzaming van de landbouw in het Nationaal Landschap zou - als we louter kijken naar primaire productie - kunnen bestaan uit:
 - in Eemland: het faciliteren van verdere groei van de bedrijven. Gezien de schaal van het landschap hoeft dit niet op gespannen voet te staan met de wens tot behoud van landschapskwaliteit. Landbouwstructuurbeleid en natuurbeheer kunnen zelfs samengaan in de vorm van een beheergrondbank, die goedkoop grond met natuur- en landschapsbeheer uit geeft aan vergroende bedrijven;
 - in Arkemheen: met het verdwijnen van landbouwbedrijven uit dit gebied verdient het aanbeveling hier enkele grote, natuurgerichte melkveebedrijven tegen gunstige financiële condities te stichten. Dit zou in nauwe samenwerking tussen landbouw en natuurbescherming moeten gebeuren. Het Nationaal Landschap zou het proces er naartoe kunnen initiëren en faciliteren.

5. In het duurzaamheidsprobleem van de landbouw kan deels ook worden voorzien door inkomsten uit natuur- en landschapsbeheer. Er zijn echter grote verschillen in de mate waarin de huidige vergoedingen aan het inkomen bijdragen. De vergoedingen voor beheer van weidevogels, perceelsranden en ganzen hebben vooral het karakter van een schadevergoeding en dragen daarmee nauwelijks bij aan extra inkomenscapaciteit. Daarom is voor een doelmatig (effectief en marktgericht) weidevogelbeheer in de berekeningen een hogere ha-vergoeding opgenomen. De vergoedingen voor landschapsbeheer zijn een manier om arbeid - mits die beschikbaar is - te verzilveren tegen CAO-tarief. De grootste bijdrage aan het inkomen levert een vergoeding voor het handhaven van het landschappelijk karakter, een vergoeding die momenteel gestalte krijgt in het SAN-pakket 'handhaving natuurlijke handicaps' (regeling probleemgebieden). Hoewel is berekend dat hier een vergoedingsniveau van € 250,- per ha realistisch is, staat Brussel slechts € 150,- per ha toe en betaalt LNV in de huidige regeling € 94,- per ha, alleen voor nu begrensde hectares. Uitbreiding van de begrenzing tot het gehele open gebied (6.500 ha) en verhoging van het ha-bedrag tot het EU-maximum zou al een extra geldstroom van ruim € 0,5 mln. per jaar betekenen, maar dit bedrag is vooralsnog niet gedekt. Niettemin is het zinvol om hierop beleidsmatig inspanningen te leveren.

6. Eenzelfde type probleem speelt bij verbreding anders dan natuur- en landschapsbeheer: er zijn er maar weinig die substantieel bijdragen aan het inkomen. Bij veel activiteiten staan tegenover de opbrengsten hoge investeringen. Economisch lucratief lijken alleen zorg en huisverkoop, maar daarvoor is de regionale markt bescheiden. Voor andere diensten is een handicap dat de markt (koopkrachtige vraag) nog niet of nauwelijks ontwikkeld is (o.a. streekproductie, blauwe diensten, energieproductie). Wel kansrijk is het leveren van 'groen loonwerk': het uitvoeren van betaalde beheerwerkzaamheden voor terreinbeheerders, recreatieschappen, waterschap en gemeenten. Hiervoor is de vraag ten dele al aanwezig, maar moet nog meer animo (en bekendheid) worden gekweekt in het gebied.

7. De meest kansrijke mogelijkheden om het financieringsgat te dichten zijn:
 - uitbreiding van de provinciale budgetten voor Programma Beheer en/of introductie van budgetten voor groene diensten;
 - benutten van natuurcompensatiegelden voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer;
 - selectieve lastenverlichting (fiscaal, waterschapslasten, groenfinanciering);

- ombuigen van bestaande geldstromen voor onderhoudswerk naar de landbouw ('groen loonwerk');
- selectief introduceren van hogere bedrijfstoelagen in Nationale Landschappen. Gezien de discussie over de bedrijfstoelagen zal dit hooguit een tijdelijke oplossing zijn;
- een streekrekening naar het voorbeeld van Het Groene Woud (Brabant).

Proces

De volgende stappen zijn volgens ons gewenst voor verder uitwerking.

8. Binnen het Nationaal Landschap dient eerst de keuze te worden gemaakt welke van de verkende maatregelen gewenst worden door gebiedspartijen en door mogelijke financiers.
9. Vervolgens is een keuze nodig:
 - op welke geldstromen het Nationaal Landschap zich gaat richten;
 - welke stromen het zelfstandig kan verwerven en voor welke geldstromen het anderen nodig heeft.
 Overleg met overheden en de andere Nationale Landschappen speelt hierbij een belangrijke rol.
10. Als keuzes zijn gemaakt voor maatregelen en geldstromen, dan is het zinvol om daar waar mogelijk geldstromen, aanvragen en betalingen te bundelen in een landschapsfonds. Betrekken van vragende en aanbiedende partijen in de organisatie van het fonds vergroot de kans op een goede marktwerking. Niet alle geldstromen lenen zich voor een landschapsfonds, maar met name voor provinciale budgetten (groenblauwe diensten), gemeentelijke budgetten voor landschap en natuurcompensatiegelden is dit een goede oplossing. De meest geschikte organisatievorm hangt sterk af van de omvang, het type geldstroom (incidenteel of structureel), type financier (publiek of privaat) en de wijze van besteding (rendement of direct gebruik van ingelegd geld).
11. Het bestaande Landschapsfonds Eem en Vallei is vooralsnog bescheiden van omvang, maar heeft wel al ervaring en een netwerk. We bevelen aan fondsontwikkeling in nauw overleg met dit fonds vorm te geven en te bezien welke eisen een groter fondsvolume en een centralere rol in de uitvoering van het gebiedsbeheer stelt aan de organisatie en statuten. Datzelfde geldt voor de agrarische natuurverenigingen in het gebied. In beginsel zijn deze partijen belangrijke pijlers voor een doelmatig gebiedsbeheer, maar er zullen nog investeringen nodig zijn om ze klaar te stomen voor de toekomst.

Bronnen

Beheersgebiedsplan Provincie Utrecht - Herziening 2004. 2004. Provinciale Staten van Utrecht.

Buijs, J., 2000. *Veehouderij in veenweidegebieden -een verkennend onderzoek naar het toekomstperspectief van de veehouderij in de veenweidegebieden van de regio Noord-Midden-Jan Buijs Agro-Advies, Purmerend.*

Derksen, M., Werken, Van de G., 2002. *De landbouwstructuur in 2015 in het reconstructiegebied Gelderse Vallei/Utrecht-oost.* Reconstructiecommissie Gelderse Vallei/Utrecht-oost, ten behoeve van het Voorontwerp Reconstructieplan 'Van wet naar werkelijkheid',

Een nieuwe band tussen Stad en Land - Tien innovaties voor het nationaal landschap Arkemheen-Eemland opgesteld door boeren en burgers juli 2007. Eindverslag van het project Innovatiegroepen Ons Eemland.

Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid: Bedrijfstoelagen. Advies over het systeem van bedrijfstoelagen. 2007. Publicatie RLG 07/1 deel 1. Raad voor het Landelijk Gebied, Amersfoort.

Gebiedsplan natuur en landschap Gelderland, 2006. Provincie Gelderland, vastgesteld oktober 2006 GS Gelderland.

Grandiek, N., Herk, J. van, Cronenberg, C., 2007. *De introductie van de rieteconomie –een duurzaam perspectief voor de Nederlandse veenweidegebieden-.* Innovatienetwerk rapportnr. 07.2.155

Hermans, T., H. Naeff & I. Terluin, 2006. *Ruimtelijke neerslag van GLB-betalingen in Nederland.* Wageningen, Alterra, Alterra rapport 1346

Jaarverslag 2006, 2007. Agrarische Natuurvereniging Ark & Eemlandschap.

Joldersma, R. en N. Oerlemans, 2006. *Naar een LOP op maat. Eindrapportage evaluatie 'Besluit Ontwikkeling Landschappen'.* CLM rapport 635

Kloen, H., Tolkamp, W., Schaap, B., 2007. *Landschapsimpuls: kansen voor financiering van landschapsbeheer.* CLM Onderzoek en Advies B.V.

Landschapsontwikkelingsplan Eemland, gem. Baarn, Bunschoten, Eemnes, Soest, Brons + partners, november 2005.

Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland – Open en Vitaal. 2007. Projectbureau Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland.

Nationale landschappen: vaste koers en lange adem. Advies over de instrumentatie van Nationale landschappen. 2005. Raad voor het landelijk gebied. RLG-advies 05/1.

Natuurgebiedsplan Eemland. 2002. Provincie Utrecht.

Reconstructieplan Gelderse Vallei / Utrecht-Oost - Van wet naar werkelijkheid. 2005. Provincie Utrecht / Provincie Gelderland.

Robles, 2006. *De Nieuw insteek van de Streekrekening Het Groene Woud*. Landwerk 2006 (6): p.46-48

Schaafsma, R., P. Terwan & J. van Herk 2007 (in voorber.). *Kansen voor groenblauwe diensten in Midden-Delfland - Plan van aanpak*. Waaloord Advies (i.s.m. Linkit Consult) & Paul Terwan onderzoek & advies.

Schaap, B., Kloen, H. en Guldemond, A. 2007. *Heeft Rood een meerwaarde voor Groen?* Landwerk 1-2007 p.5-8.

Schoorlemmer, H.B., Munneke, F.J., Braker, M.J.E., 2006, *Verbreiding onder de loep – Potenties van multifunctionele landbouw-*. Praktijkonderzoek Plant en Omgeving WUR, rapport PPO 357

Siffels, J.W., Meeusen, C., 2007. *Beheeropties Westelijke Veenweiden*. Staatsbosbeheer regio west, Amsterdam.

Toolkit financieringsvormen Natuur- en Landschapsbeheer, 2004. CLM Onderzoek en Advies B.V., Landschapsbeheer Nederland, Brüggewirth, Maas, Boswinkel. Project Nederland Mooi i.o.v. Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij

Terwan, P. & A. Guldemond m.m.v. J. Buijs & L. van der Weijden 2005. *Duurzame exploitatie van schaapskooien en Eemland en Arkemheen – Haalbaarheidstudie in opdracht van het waterschap Vallei & Eem*. Paul Terwan onderzoek & advies / CLM Onderzoek en Advies. Utrecht / Culemborg.

Vader, J., P. Roza, T.A. Selnes & A. Gaaff 2007. *Natuurcompensatie over de grens - Een analyse van natuurcompensatie in het buitenland*. Rapport 6.07.15 Landbouw-Economisch instituut, Den Haag.

Venema, G.S. & Bakker, A.J.J. 2006. *De Natuurschoonwet voor landbouwbedrijven in EHS en Nationale Landschappen*. Rapport 4.06.02 Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag.

Websites

www.streekrekeninghetgroenewoud.nl

www.nederlandmooi.nl

www.landgoedhemmen.nl

www.groenedoelen.nl

Bijlage 1 Voorbeelden van grondbanken elders

Brabant (Duinboeren)

Het Overlegplatform Duinboeren beheert al enkele jaren een grondbank waarmee gronden kunnen worden ingezet in een duurzame landbouw. Er zijn 170 Duinboeren lid en het gebied ligt rond de Loonse en Drunense duinen. Gemeenten, natuurorganisaties en particulieren kunnen gronden inbrengen waarna het overlegplatform de gronden gaat uitgeven aan boeren die voldoen aan een aantal criteria t.a.v. natuur en milieu waar een puntensysteem aan is gekoppeld. De pachter die de hoogste duurzaamheidscore behaald krijgt de gronden toegewezen. De grondbank regelt het beheer en inhoud van de pachtcontracten en ook de naleving hiervan.

In de pachtcontracten zijn voorwaarden opgenomen die betrekking hebben op duurzaam beheer, zoals: geen kunstmest of bestrijdingsmiddelen gebruiken en geen maïs inzaaien. Dit geldt voor alle pachtgronden. Daarnaast geldt dat op gronden van de gemeente Haren minimaal 5% van het areaal natuurgericht (bijv. akkerranden) moet zijn en bemest worden volgens biologische landbouwnormen. En voor Natuurmonumenten geldt bijvoorbeeld dat er geen drijfmest mag worden uitgereden. De beperkingen van de pachtgronden leveren lagere opbrengsten en/of meer arbeid op voor de boer. Daarom ligt de pacht prijs van deze gronden rond de 100-250 €/ha, ruim onder de gangbare pacht prijs van € 750,-.

De grondbank als organisatievorm geeft beide partijen veel voordeel. Pachters krijgen namelijk de kans om hun bedrijf te extensiveren en te verduurzamen doordat de pacht prijs laag is. En de verpachtende partij is verzekerd van duurzaam beheer van haar doorgaans waardevolle en kwetsbare grond. De grondbank zorgt voor de organisatie en controle. Voor de toekomst wordt er gekeken of de grondbank niet uitgebreid kan worden naar een Grondgebruikersbank van Midden Brabant. Een belangrijke kans voor de toekomst zou cofinanciering van de provincie kunnen zijn of sponsoring door private partijen.

Noord-Holland

In Noord Holland is ook een grondbank opgezet, de Grondbank Laag Holland. Deze grondbank is in de opstart fase en zij gaat uit twee grondbanken bestaan. Een is voornamelijk bedoeld om de agrarische structuur te verbeteren door ruilverkaveling te faciliteren. De tweede is bedoeld om cultuurgrond in productie te houden. De grond wordt verpacht aan agrariërs tegen normale pacht prijzen maar wel met (een minimum aan) randvoorwaarden voor het beheer. Deze grondbank is nog niet zo ver ontwikkeld richting duurzaam beheer als die van de Duinboeren.

Het is goed denkbaar om bij grondbanken voorwaarden te stellen aan het beheer van landschapselementen en natuur. In ruil hiervoor kan een verlaagde pacht worden aangeboden. Deze vorm van een grondbank wordt ook wel beheergrondbank genoemd.

Bijlage 2 Regeling Bouwkavel op Maat (BOM+) in Limburg _____

De BOM+ regeling is een eenvoudige oplossing waarbij ontwikkeling van landbouwbedrijven samengaat met een impuls voor de omgevingskwaliteit. Dat kan gaan om de ruimtelijke ligging van de bedrijfsgebouwen en aanleg van beplantingen. Subsidie voor aanleg en beheer van de aangelegde elementen moet via normale subsidiekanalen worden aangevraagd. Het is een goed voorbeeld van een regeling om te komen tot een duurzaam gebruik van de schaarse beschikbare grond.

Een nieuw agrarisch bedrijf of een bedrijf dat wil uitbreiden loopt soms tegen de grenzen van het bestemmingsplan op. Als in Limburg zo'n bedrijf wil ontwikkelen en een wijziging van het bestemmingsplan nodig is, stelt de ondernemer een bedrijfsontwikkelingsplan (BOP) op. Op basis van het BOP kan de gemeentelijke bouw-, milieu- of aanlegvergunning worden verleend voor de ontwikkeling.

In het zogenoemde BOP staat de gewenste ontwikkeling en de effecten hiervan op de omgeving. Er wordt vanuit gegaan dat de ontwikkeling van nieuwe gebouwen of het uitbreiden van oude bedrijfsgebouwen samen gaat met aantasting van de omgevingskwaliteit.

Het ontwikkelingsplan bevat een omschrijving van de aantasting maar de ondernemer stelt ook een aantal tegenprestaties op die het landschap ten goede komen. Hier geldt: 'Voor wat, hoort wat!'. Het BOP is eenvoudig gehouden door het te standaardiseren en het digitaal te maken. Het heeft de vorm van een 'belastingformulier'.

De agrarische ontwikkeling van het bedrijf moet in ieder geval passen binnen het Provinciaal Omgevingsplan Limburg en het Reconstructieplan Noord- en/of Midden-Limburg. De tegenprestatie wordt in overleg met de gemeente vormgegeven. De tegenprestatie is altijd verplicht bij nieuwvestiging, overschrijding van de maximale bouwkavelmaat en bij het aantasten van bijzondere omgevingskwaliteiten. Tegenprestaties zijn ondergebracht in pakketten: een verplicht basispakket, een basispakket plus en een basispakket extra. Het gaat meestal om de aanplant van erfbeplanting, hagen, houtsingels, scheerheggen, hoogstamfruitbomen, of de aanleg van watergerelateerde ingrepen als greppels, infiltratiebekkens en erosiebeperkende inrichtingsmaatregelen (bron: www.limburg.nl).

Bijlage 3 Rood-voor-groen in Midden-Delfland

Op de grens van Delft en Midden Delfland wordt de Harnaschpolder aangelegd met een totale grootte van ca. 130 hectare waar 2250 woningen gebouwd gaan worden en 50 hectare bedrijventerrein. Hierbij is afgesproken dat er per woning een bedrag van € 1.360,- en per m² bebouwd vloeroppervlak (bvo) € 4,50 in het Groenfonds Midden Delfland wordt gestort. Het kapitaal van het Groenfonds komt ten goede aan ca. 1.500 hectare die onder het beheer zijn van leden van de agrarische natuurvereniging Vockestaert. Hierdoor wordt er in Midden Delfland een verhouding rood : groen van 1:12 bereikt.

Het agrarische cultuurlandschap van Midden Delfland wordt hoog gewaardeerd door haar bewoners en ook door de bewoners van de naburige steden, Delft en Den Haag. Midden Delfland vervult een belangrijke behoefte van een groot aantal mensen die in het agrarische cultuurlandschap wil recreëren.

Naast de vraag naar ruimte voor recreatie veroorzaakt de stedelijke druk ook een grote vraag naar uitbreidingsmogelijkheden voor bedrijfsbebouwing en woningen. Omdat de gemeente Delft niet voldoende kon uitbreiden op haar eigen grondgebied werd er naar samenwerking gezocht met de buurgemeente Midden Delfland. Hieruit is een samenwerkingconvenant voortgekomen waarin de bovengenoemde Rood voor Groen constructie is geboren die de uitbreiding van Delft mogelijk maakt. Naast bestuurlijke betrokkenheid hebben de Gemeenten Midden Delfland, Delft en Den Haag respectievelijk een 0,5, 5 en 1 miljoen euro bijgedragen voor de start van het groenfonds.

Bijlage 4 Voorbeelden van provinciale budgetten en pilots voor groene diensten

Overijssel

De provincie Overijssel heeft een beleidskader ontwikkeld voor groene en blauwe diensten. Zij willen met dit kader en een op uitvoering gerichte stimuleringsregeling de organisatie van groene en blauwe diensten ontwikkelen. De provincie zet in op het zoveel mogelijk combineren van groene en blauwe diensten.

De ambities zijn hoog. De provincie zet in op twintig tot dertigjarige contracten en gebiedsgerichte en kosteneffectieve afstemming van vraag en aanbod van de diensten.

Overijssel heeft gekozen voor ontwikkeling van groene diensten door regionale uitvoeringsorganisaties, die ieder hun eigen gebiedsfonds gaan vormen.

De uitvoeringsorganisaties zijn stichtingen waarin provincie, waterschap en andere vragende partijen zoals bedrijven en maatschappelijke organisaties zijn vertegenwoordigd. De stichting brengt vragers en aanbieders van diensten bij elkaar, stelt plannen op en werkt die uit in diensten. Elke uitvoeringsorganisatie sluit een contract met de provincie waarin doelen, subsidiëringpercentages, eisen aan cofinanciering en organisatiekosten worden vastgelegd.

Voor de betaling van de diensten wordt per gebied een regionaal gebiedsfonds opgericht, dat wordt gevuld door provincie, waterschap en andere vragende partijen. Het fonds wordt beheerd door het Nationaal Groenfonds; Dienst Landelijk Gebied draagt zorg voor de uitbetaling.

De provincie Overijssel heeft voor de ontwikkeling van Groene en Blauwe diensten voor de jaren 2006 en 2007 een bedrag van 4 miljoen euro beschikbaar.

Om ervaring op te doen gaan zes pilots lopen met elk een eigen uitvoeringsorganisatie. De bedoeling is om een van deze zes organisaties op termijn uit te laten groeien tot een uitvoeringsorganisatie voor de hele provincie. Deze koepelorganisatie moet professioneel worden opgezet en kostenefficiënt vraag en aanbod organiseren, middelen werven en in nauw overleg afspraken maken met alle betrokkenen.

Noord-Brabant

De provincie Noord-Brabant heeft een Stimuleringskader groenblauwe diensten. Dit wordt opgezet volgens de Catalogus Groenblauwe Diensten en zal in eerste instantie in enkele proefgebieden worden ingezet. Doel is dat deze regeling op termijn in de hele provincie wordt toegepast en de huidige regeling voor landschapsbeheer gaat vervangen. Er is in 2007 al € 5 miljoen gereserveerd op de provinciale begroting, de provincie zal waarschijnlijk maximaal 50% van de kosten financieren, en verlangt medefinanciering van o.a. gemeenten en waterschappen.

Utrecht: pilot Langbroekerwetering

In de proeftuin Langbroekerwetering (Utrecht) hanteert men de zogenaamde 10% natuurregeling. Deze benadert het geheel aan landschapselementen bij een bedrijf als ware het een agrarisch product. Te vergelijken met de opbrengsten voor grasgewas, mais of andere producten. De ondernemer kan voor het nevenproduct natuur, landschap en recreatie kiezen op basis van vergoedingen. Vergelijkbare opbrengsten dus als vanuit de gewasproductie. Door de gestelde voorwaarden zoals streekeigenheid, ontstaat daarbij de gewenste groenblauwe dooradering, die 10% van het bedrijf in beslag neemt. Naast de bestaande vergoedingen voor aanleg en beheer van landschapselementen wordt er dus ook een vergoeding gegeven voor

de instandhouding van de elementen. Die is opgebouwd uit zogenaamde gewasverlies opbrengsten, (eventueel) MINAS-heffingen en een kleine aanmoedigingsvergoeding. Voor mogelijk aangelegde recreatieve voorzieningen is een openstellingvergoeding in de maak. Om de drempel naar aanleg te verlagen is ook hier gekozen voor "nieuw groen is vrij groen". Duidelijk is wel dat in de huidige wetgeving nogal wat knelpunten zitten ten opzichte van dit instrument. Denk bijvoorbeeld aan de Flora- en Faunawet, het bestemmingsplan en aanlegvergunningen. Geprobeerd wordt door middel van convenanten met overheden, niet-overheidsinstellingen en andere betrokkenen de grootste problemen op te gaan lossen.

Programmadocument POP-2: Selectie van begunstigden via een tender

Nederland heeft een pilot uitgevoerd naar tendering van agromilieuverbintenissen in de Langbroekerwetering. Nederland is enthousiast over dit systeem en heeft er ook voor gepleit dat de mogelijkheid tot tenderen werd opgenomen in de plattelandsverordening. Bij het indienen van het POP in 2007 voorziet Nederland echter nog niet in de mogelijkheid om agromilieuverbintenissen te tenderen. Vanaf 2007 gaan, via het Investeringsbudget Landelijk Gebied, de rijksmiddelen voor agrarisch natuurbeheer over naar de provincies. Provincies zijn dus vanaf 2007 contractpartner. Omdat dit een hele operatie op zich is, is ervoor gekozen om het systeem voorlopig intact te laten en geen tendermechanisme op te nemen voor het selecteren van begunstigden. Het is echter niet ondenkbaar dat lopende de POP II-periode alsnog gebruik gemaakt zal worden van tendering. Via een wijzigingsvoorstel zal dit dan in het POP II worden opgenomen.

Bijlage 5 Voorbeelden van private sponsoring van natuur en landschap_____

Sponsoring van de Grutto

In Waterland kunnen burgers en bedrijven voor € 20,- een gruttonest helpen beschermen. Met dit geld worden vrijwilligers opgeleid om de grutto te beschermen. Deze campagne is een initiatief van de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland. In ruil voor hun bijdrage krijgen de adoptanten een welkomstpakket met het tijdschrift en de folder van de vereniging en een sponsor kortingspas voor korting op tal van producten/activiteiten zoals kanoverhuur, buitensportartikelen, optische apparatuur, streekproducten et cetera.

Het doel van de actie is om zoveel mogelijk sponsors te werven voor de bescherming van de weidevogels. De internationaal sterk bedreigde grutto is sterk afhankelijk van de Nederlandse veenweidegebieden. Van de zeer belangrijke Noord-Hollandse populatie grutto's broedt maar liefst de helft (4000 paar) in Waterland. Daarmee heeft Waterland een belangrijke (internationale) verantwoordelijkheid.

Met het geld dat is opgebracht door de adoptanten worden vrijwilligers opgeleid om gruttonesten te leren vinden in de weilanden en deze nesten te markeren. De boer kan er dan bij het maaien omheen rijden en zo kunnen de gruttojongen veilig opgroeien.

De campagne heeft een groot aantal burgers in Waterland bereikt en veel publiciteit opgeleverd voor de vereniging en de weidevogelproblematiek in Waterland. Het leverde ruim 250 sponsors van grutto's op waarvan het merendeel zijn 'abonnement' een jaar verlengd heeft, zodat er in 2005 ongeveer 200 sponsors waren

Adoptieproject hoogstamfruitbomen op Landgoed Hemmen (Betuwe)

Op Landgoed Hemmen is het mogelijk om hoogstamfruitbomen te adopteren. Voor € 50,- per jaar krijgt de adoptant het oogstrecht van de geadopteerde hoogstamfruitboom. In de afgelopen decennia zijn veel van de karakteristieke hoogstamfruitbomen in de Betuwe verdwenen doordat ze economisch niet meer rendabel waren. Op Landgoed Hemmen probeert men deze trend te keren door nieuwe hoogstamfruitbomen aan te planten. De ontwikkeling van nieuwe hoogstamboomgaarden gaat samen met andere projecten op het landgoed, zoals het aanleggen van een bos en nieuwe wandelpaden, het opknappen van de oude kasteeltuin, de consolidatie van de fundamente van het huis te Hemmen, de oprichting van een zorgboerderij en agrarisch natuurbeheer.

Er zijn inmiddels 580 bomen geplant op een oppervlakte van 6 ha. Men kan kiezen tussen een appel (17 soorten), peren (3 soorten)- of pruimenboom (5 soorten). De bomen worden biologisch beheerd. De adoptant krijgt als tegenprestatie:

- Het recht om het fruit in de herfst te oogsten
- Het recht op deelname aan het oogstfeest
- Het recht op deelname aan de bloesempicknick in de lente
- Het hele jaar door het recht de boom te bezoeken en te picknicken in de boomgaard
- Nieuwsbrieven met informatie over het Landgoed
- Een bordje met zijn of haar naam (en een spreuk) bij de geadopteerde boom.

Het project is ondergebracht in de "stichting Lingehof", het biologisch landbouwbedrijf van het landgoed. De grond werd beschikbaar gesteld door de stichting. De kosten voor de bomen en de aanleg werden gedeeld tussen de stichting en de provincie Gelderland.

De (jaarlijkse) € 50,- van de adoptanten wordt gestort op de rekening van de stichting die er de onderhoudskosten van de fruitbomen en de tegenprestatie (de picknick etc.) van betaalt.

Er is nu een redelijk stabiel aantal van jaarlijks ruim 100 adoptanten. Dit betekent dat er op deze manier jaarlijks € 5000,- beschikbaar is voor onderhoud van de fruitbomen, minus de kosten voor de tegenprestatie en overhead.

Bijlage 6 Lijst deelnemers workshop en informanten _____

Naam	Organisatie	Aanwezig workshop	Informant
Ies Bos	Provincie Utrecht	X	
Reny Tuinstra	Provincie Utrecht	X	
Bart Pijnenburg	Bureau Mensenland / Landschapsfonds Eem en Vallei	X	X
Wim Huijgen	Voorzitter Nationaal Landschap	X	
Pieter Seldenrijk	Melkveehouder	X	
Udo Hassefras	Natuurmonumenten	X	
Michael ten Holder	Provincie Gelderland	X	
Henk van Wee	Melkveehouder	X	
Gert Jan Elbers	Landschapsbeheer Utrecht	X	X
Hein Pasman	Landschapsbeheer Utrecht		X
Wijnand Zech	Rabobank Randmeren	X	X
Hans Hubers	SVG	X	X
Jac Meter	SVG	X	X
Frans van Diepen	SVG / provincie Utrecht		X
Ad Schoutens	Waterschap Vallei & Eem		X
Gerard Hartman	Waterschap Vallei & Eem		X
Erik Veltink	DLG	X	